

ИЗДАТЕЛ

научно списание

Том XXVI, книжка 2, 2024

PUBLISHER

scientific journal

Vol. XXVI, Issue 2, 2024

ЗА БУКВИТЕ
ДО ПИСМЕНОСТЪ

Профил на списанието

Списание „Издател“ публикува научни текстове във всички исторически, практически и теоретични области на книгоиздаването в България и чужбина. Целта е списание „Издател“ да се утвърди като национален и международен научен форум, който чрез висококачествени авторски изследвания и рецензии на български и английски да отразява целия спектър от теми, отнасящи се до създаването, възпроизвеждането и употребата на книжни продукти. За да постигне високо качество, редакционната колегия разчита на принципите на професионалния подбор, независимата оценка и системността на издателската процедура. Основните тематични рубрики на списанието са: Към читателя; Практика и опит; История на книгата; Теоретични аспекти; Нови подходи и иновации; Рецензии и анотации; Писма до редактора.

Списание „Издател“ започва да излиза през 1994 г. по инициатива на група интелектуалци. В периода 2003–2018 г. списанието излиза като съвместно академично издание на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“ и Университета по библиотекознание и информационни технологии. Негов дългогодишен главен редактор е проф. Лъчезар Георгиев. От 2019 г. списанието се издава самостоятелно от издателство „За буквите – О писменехъ“ при УниБИТ.

Изпращайте вашите въпроси, мнения и предложения на: publisher@unibit.bg

Journal Scope

The Publisher journal aims to publish scientific publications related to the historical, practical and theoretical aspects of book publishing in Bulgaria and abroad. The aim is to establish the Publisher journal as a national and international scientific forum, which through high quality academic papers and reviews in Bulgarian and English to reflect the full range of topics related to the creation, reproduction and use of literary products. In order to achieve high quality, the editorial board will rely on the principles of professional selection, independent blind evaluation and systematic publishing procedure. The main thematic rubrics of the journal are: Editorial; Practice and Experience; Book History; Theoretical Aspects; New Approaches and Innovations; Reviews and Annotations; Letters to the Editor.

For questions, suggestions and collaboration: publisher@unibit.bg

Издатель

Научно списание
година XXVI, книжка 2, 2024

Publisher

Scientific Journal
Vol. XXVI, Issue 2, 2024

ЗА БУКВИТЕ
ОПИСМЕНЕХЪ

ГЛАВЕН РЕДАКТОР

Доц. д-р Васил Загоров
Факултет по библиотекознание и
културно наследство
Университет по библиотекознание и
информационни технологии
бул. „Цариградско шосе“ № 119,
ет. 2, стая 201
София 1784, България
тел.: +359 884 29 76 79
е-поща: v.zagorov@unibit.bg

ИЗДАТЕЛ

„За буквите – О писменехъ“
Университет по библиотекознание и
информационни технологии
ДИРЕКТОР
Доц. д-р Диана Стоянова
бул. „Цариградско шосе“ № 119,
ет. 2, стая 213
София 1784, България
тел.: +359 879 14 83 85
е-поща: d.stoyanova@unibit.bg

Списание „Издател“ излиза два пъти
годишно: книжка 1 – януари – юни;
книжка 2 – юли – декември.
Формат: 70/100/16. Печатни коли: 6.

С изпращането на текст и илюстрации
до Академично издателство
„За буквите – О писменехъ“ авторът
се съгласява да преотстъпи правото за
публикуването, анонсирането и
разпространението им на отворен
достъп за нуждите на сп. „Издател“.
Материали, които не са одобрени за
публикуване, не се редактират и не се
връщат на авторите.

EDITOR-IN-CHIEF

Assoc. Prof. Vasil Zagorov, PhD
Faculty of Library Studies and
Cultural Heritage
University of Library Studies and
Information Technologies
119, Tsarigradsko Shosse Blvd.,
fl. 2, room 201
Sofia 1784, Bulgaria
tel. +359 884 29 76 79
e-mail: v.zagorov@unibit.bg

PUBLISHER

„Za Bukvite – O Pismeneh“
University of Library Studies and
Information Technologies
DIRECTOR
Assoc. Prof. Diana Stoyanova, PhD
119, Tsarigradsko Shosse Blvd.,
fl. 2, room 213
Sofia 1784, Bulgaria
tel.: +359 879 14 83 85
e-mail: d.stoyanova@unibit.bg

Publisher Journal is published
semiannually: book I – January – June;
book II – July – December.
Size: 70/100/16. Printed Quires: 6.

By submitting text and illustrations
to the Academic Publishing House
„Za Bukvite – O Pismeneh“,
the author grants the right to publish,
announce and distribute the work
in open access for the purposes
of the “Publisher” journal.
Submissions not approved
for publication are not edited
or returned to the authors.

Главен редактор:

Доц. д-р Васил Загоров (България)

Editor-in-Chief:

Assoc. Prof. Vasil Zagorov (Bulgaria)

Заместник главен редактор:

Доц. д-р Любомира Парижкова
(България)

Editor:

Assoc. Prof. Lubomira Parijkova
(Bulgaria)

Редакционна колегия:

Проф. д.ик.н. Стоян Денчев (България)
Проф. д.н. Ирена Петева (България)
Проф. д-р Лъчезар Георгиев (България)
Проф. д-р Тереза Тренчева (България)
Проф. д.н. Ивайло Христов (България)
Проф. д-р Невила Рама (Албания)
Проф. Агата Валчак-Ниеведомска (Полша)
Проф. д-р Каролин Арчър (Великобритания)
Проф. д-р Александър Циганенко (Русия)
Проф. д-р Маржена Валинска (Полша)
Проф. Енгин Бексач (Турция)
Доц. д.п.н. Нина Пономарева (Русия)
Доц. д-р Карла Базили (Италия)
Доц. д-р Майкъл Бук (САЩ)
Д-р Ана Лусия Тера (Португалия)
Веселин Тодоров (България)

Editorial Board:

Prof. Stoyan Denchev, DSc (Bulgaria)
Prof. Irena Peteva, DSc (Bulgaria)
Prof. Luchezar Georgiev (Bulgaria)
Prof. Tereza Trencheva (Bulgaria)
Prof. Ivaylo Hristov, DSc (Bulgaria)
Prof. Nevila Rama (Albania)
Assoc. Prof. Agata Walczak-Niewiadomska (Poland)
Prof. Caroline Archer (Great Britain)
Prof. Alexander Tsiganenko (Russia)
Prof. Marzena Walińska (Poland)
Prof. Engin Beksac (Turkiye)
Assoc. Prof. Nina Ponomareva, DSc (Russia)
Assoc. Prof. Carla Basili (Italy)
Assoc. Prof. Michael Boock (USA)
Assist. Prof. Ana Lúcia Terra, PhD (Portugal)
Veselin Todorov (Bulgaria)

Detail information about editorial board is available on:

<https://publisher.bg/redkolegia/>

Съдържание	Contents
<i>История на книгата</i>	<i>Book History</i>
Критическият отдел на списание „Деца. Изкуство. Книги“. Норма и отклонение <i>Надежда Стоянова</i>	5 The Critical Section of Children. Art. Books Journal (Detsa. Izkustvo. Knigi). Norm and deviation <i>Nadezhda Stoyanova</i>
Арт книгата като жанр в съвременното визуално изкуство – дефиниция и основни направления <i>Регина Далкалъчева</i>	19 The Artist’s Book as a Genre in Contemporary Visual Art – Definition and Main Types of Artists’ Publications <i>Regina Dalkalacheva</i>
Проучване на превода на Владимир Полянов на „Шекспирови разкази“ от Едит Несбит в контекста на адаптациите на Шекспир за деца в България (1878–1944) <i>Миряна Димитрова</i>	33 A Survey of Vladimir Polyanov’s Translation of Edith Nesbit’s Shakespearean Tales in the Context of Shakespearean Adaptations for Children in Bulgaria (1878–1944) <i>Miryanа Dimitrova</i>
Цензурните списъци от 1944 г. – матрица за политическо действие <i>Маргарет Понпетрова</i>	42 The Censorship Lists of 1944 – a Matrix for Political Action <i>Margaret Poppetrova</i>
<i>Практика и опит</i>	<i>Practice and Experience</i>
Приносът на Централната библиотека на Българската академия на науките в създаването на дигитални ресурси със свободен достъп по национална научна програма „Развитие и утвърждаване на българистиката в чужбина“ <i>Силвия Найденова</i>	52 The Contribution of the Central Library of the Bulgarian Academy of Sciences to the Creation of Digital Resources With Open Access Within The Development of Bulgarian Studies Abroad National Programme <i>Silviya Naydenova</i>
Трансформиращата и политическа сила на туризма за световен мир: от миналото до настоящето <i>Ибрахим Йоргун, Зорница Младенова</i>	59 The Transformative and Political Power of Tourism for World Peace: From Past to Present <i>İbrahim Yorgun, Zornitza Mladenova</i>
<i>Рецензии и анотации</i>	<i>Reviews and Annotations</i>
Рецензия на онлайн видео учебник за изучаване на японски подражателни думи <i>Вяра Николова</i>	69 A Review of an Online Video Textbook for the Acquisition of Japanese Onomatopoeia Words <i>Vyara Nikolova</i>
Фототипно издание на романа „Дунавският лодкар“ – възраждане от литературния архив <i>Яница Радева</i>	73 Phototype Edition of the Novel The Danube Boatman – Revival from the Literary Archive <i>Yanitsа Radeva</i>
<i>Към читателя</i>	<i>Editorial</i>
Годишна награда в областта на история на книгата на името на проф. дфн Ани Гергова за 2025 г.	77 Annual Award in the Field of Book History Named After Prof. DSc Ani Gergova for 2025
Указания за авторите	78 Guidelines for Authors

ИСТОРИЯ НА КНИГАТА
BOOK HISTORYКРИТИЧЕСКИЯТ ОТДЕЛ НА СПИСАНИЕ „ДЕЦА. ИЗКУСТВО.
КНИГИ“. НОРМА И ОТКЛОНЕНИЕ**Надежда Стоянова***Софийски университет „Св. Климент Охридски“*<https://doi.org/10.70300/Qaj5yJZCY6nz>

Резюме: *Списание „Деца. Изкуство. Книги“ започва да излиза през 1965 г. като отраслово (предимно за учители и библиотекари) и конюнктурно списание, чиято цел е да регламентира пътищата, по които следва да се развиват българското изкуство и литература за деца и юноши. В хода на неговата 25-годишна история обаче се вижда как постепенно част от публикациите показват променящата се концептуална и жанрова картина на художествените произведения, както и отклоненията от зададената идеологическа норма. Основен обект на статията е литературно-критическият отдел на списанието, който има заслуга за привличането на авторитетни български учени и за развитието на все по-специализирания – като избор на текстове, като тезиси и език – литературоведски прочит на българската литература за деца и юноши.*

Ключови думи: *„Деца. Изкуство. Книги“; литература за деца и юноши; социализъм; периодика; оперативна критика*

Възпитателният аспект на соцреалистическата естетика е насочен както към „възрастната“ аудитория, която трябва да бъде образована и убеждавана в комунистическите идеи, така и към децата, които следва да се превърнат в образцовите бъдещи граждани на Народната република. Затова и ангажиментът на българската държава за културата и литературата за деца и юноши, в това число и за периодичния печат, в периода 1944–1989 г. е постоянен. Голямо е обилието на вестници и списания за „малки“ читатели, сред които най-популярните са: сп. „Пламъче“ (1945–1988), в. „Септемврийче“ (1945–1990), сп. „Другарче“ (1968–1990), сп. „Славейче“ (1958–2002) и др. Редом с тях обаче започват да се публикуват и периодични издания за „възрастни“, насочени към актуалните проблеми на културата и литературата за деца и юноши. Сред най-дълго излизалите са поредицата „Въпроси на детската литература“ (1964–1989) и списание „Деца. Изкуство.

Книги“ (1965–1990) – издания, от които се очаква идеологически да регламентират задачите и границите в полето. В хода на времето обаче те в голяма степен променят отношението и професионализират езика, на който се говори за проблематиката. Тази промяна е особено видима в „Деца. Изкуство. Книги“ – интердисциплинарно списание, чийто открояващ се още от самото начало литературен фокус става все по-отчетлив, а интерпретациите на новата българска литература – все по-специализирани. Интересите на настоящата статия ще се ограничат най-вече до литературнокритическия отдел на въпросното периодично издание, който в най-голяма степен има отношение към набелязаната тенденция.

Едно от първите наблюдения, които може да се направят при разгръщането на „Деца. Изкуство. Книги“, е, че цел на материалите в началото на всяка книжка е утвърждаването на социалистическия реализъм. В същото време се забелязва, че голяма част от публикациите на страниците след това се разминават с налаганата норма. Това става особено разпознаваемо при разглеждането на последния, но най-плътен и обемен отдел на списанието – литературнокритическия. Тъкмо чрез него, за своите 25 години присъствие в българската култура, „Деца. Изкуство. Книги“ успява да се превърне в платформа за някои от най-изтъкнатите български критици, да представи тенденциите в литературата за деца и юноши и да стане среда за художествена оценка на новите български книги. А това води до постепенно разширяване на полето – откъм авторите, които получават критическо внимание, откъм тематичното и жанровото разнообразие на коментираните творби, но най-вече откъм литературоведски специализираната и прецизирана перспектива към новите издания.

„Деца. Изкуство. Книги“ започва да излиза през 1965 г., след като Министерството на народната просвета, Централният комитет на Димитровския комунистически младежки съюз (ДКМС) и Комитетът по културата и изкуството и творческите съюзи преобразуват Дома на детската книга в Дом на изкуствата за деца и юноши. Основната роля на трансформираната институция е „чрез средствата на художествената и научнопопулярната литература, музикалното, изобразителното, танцовото и филмовото изкуство да помага за комунистическото възпитание на учениците, за оформянето на правилен естетически вкус у тях, за приобщаването им към литературата и изкуството“ ([Redaktionsnna] 1965a, 1). Списание „Деца. Изкуство. Книги“ поставя акцент върху културата и най-вече върху литературата за деца и юноши, но както беше уточнено по-рано, е насочено основно към „възрастна“ аудитория и според лаконичната и схоластична редакционна бележка в първия брой има предимно ориентираща към „правилните книги“ роля, т.е. ясно е, че задача на това издание е запознаване на всички работещи в сферата на подготвянето и разпространението на детската книга с идеологическите параметри, в които трябва да се разгръща възпитанието на

подрастващите: „Настоящото издание „Деца. Изкуство. Книги“ е предназначено да информира учителите, библиотекарите, пионерските ръководители и книжарските работници за най-новата оригинална и преводна детско-юношеска литература. В него се посочват и подходящи заглавия от педагогическата, методическата литература и от литературата по различните изкуства, статии по проблемите на детската книга и изкуството за деца и юноши, както и литературно-критични отзиви и рецензии“ ([Redaktionsna] 1965a, 1).¹ Във втория брой на изданието се публикува втори програмен текст, разширен и допълнен – на първо място, с препратка към Постановлението на ЦК на БКП от декември 1953 г. за детската литература, което активизира дейността на издателствата и на авторите в тази сфера ([Redaktionsna] 1965c, 1). Това постановление стъпва на остро критичния доклад на Тодор Живков, Енчо Стайков, Митко Григоров и Лъчезар Аврамов за състоянието на сферата от ноември 1952 г., вследствие на който, както протоколите на ЦК на БКП свидетелстват, се предприема решение в 20 точки за цялостна тематична и жанрова обнова на българската детска литература съобразно принципните на социалистическия реализъм и целта за „възпитанието на всестранно развита младеж, готова да отдаде всичките си сили за построяването на социализма и комунизма“.² И не само в първия брой на списанието се напомним за това постановление, към него ще се препраща и в други текстове в годините след това, с което се потвърждава представата за консервативния характер на полето, но и за ясната идеологическа доминанта в списанието (Ivanov 1971). С казаното обаче не би следвало да се създава впечатлението, че списанието остава затворено единствено в идеологическите параметри. Защото, ако се върна на втората редакционна статия към втория брой от 1965 г., ще трябва да уточня, че след референцията към догматичната принуда на доклада от 50-те се прави следното уточнение: „Но само с това задачите на „Деца и книги“³ не се изчерпват. В изданието ще се публикуват тематични и отраслови обзори на книги от всички области на човешкото знание, интервюта с детски писатели и издателски работници, био-библиографски материали за чествуването на бележити исторически дати и литературни годишнини. В крайна сметка „Деца и книги“ има благородното предназначение да възпитава у децата и юношите любов към хубавата книга като извор на знания и мъдрост“ ([Redaktionsna] 1965c, 1). Тоест в края на втората редакционна бележка се открива прагматичният, но и художественият залог на списанието, като последният се осъществява най-вече по страниците, отделени за оперативна критика.

През 25-те години, в които излиза списанието, отделите значително се променят, авторите присъстват – също, но публикациите отразяват темите и динамиката на общественото и културното развитие в този период. В самото начало изданието има по-скоро научнопопулярен характер с акцент върху встъпителните текстове за творчеството на американски и европейски класици като Марк Твен (Cholov 1965, 2), Жул Верн ([Bez avtor]

1965а, 2), Вилхелм Буш ([Bez avtor] 1965b, 3) и др., а едва след това се обръща внимание на класиците на българската литература. В този период няма и оформени постоянни рубрики, но се забелязва предимството, което се дава на оперативната критика чрез отдела „В света на книгите“. През 70-те години обаче списанието значително се професионализира – оформят се отделите, някои от които остават до 1990 г. В този смисъл и рубрики, които нямат пряко отношение към въпроса за резултатите, за рецепцията и методологията на дисциплината, бързо се губят, както се случва например с „Детско творчество“, включвана в първите броеве. Тъкмо през 70-те години обаче се забелязва още, че началните редакционни текстове запазват и дори разгръщат своята идеологизирана реторика, защото тяхната функция е да зададат ясно посоките и темите пред авторите и читателите. Това се вижда и във визуалното оформление на изданието, на втората корица на което с постоянство се публикуват портрети на Георги Димитров, Ленин, Тодор Живков и през това десетилетие.⁴ Със засилването на националистическите тенденции в социалистическата държава се налага и реструктуриране на съдържанието – западноевропейските автори се изтеглят назад, а вниманието се насочва все повече към българските поети и писатели и към тези от социалистическите страни. Следвайки партийната политика, редакторите отбелязват различни юбилеи, на първо време политически и държавни – в книжка № 6 от 1970 г. се отбелязват 80 години БКП; в книжка № 2 от 1976 г. първо е поместена рубриката „20 години Априлски пленум на БКП“, а след това „Към 100-годишнината от Априлското въстание“; в книжка № 2 от 1978 г. се отбелязва 100-годишнината от Освобождението на България, в първата книжка за 1972 г. и втората книжка за 1982 г. се отбелязват съответно 90 и 100 години от рождението на Георги Димитров и т.н. В почти всяка книжка се отразяват и кръглите годишнини на българските поети и писатели, в рубриката „Нашите юбилари“. Може да се споменат имената на някои от поздравените – Леда Милева (Baeva 1970), Михаил Лъкатник (Kasabova 1970), Борис Димовски (Bryukner 1976), Лъчезар Станчев (Nikolchina 1978), Добри Немиров (Karaivanov 1982), Георги Константинов (Yavorski 1982) и др., но всеки такъв списък би бил ограничен на фона на голямото количество празнуващи през тези десетилетия, което е видно от обема на самата рубрика. Съвсем очаквана през 80-те години е и рубриката „Знаме на мира“, в която се публикуват текстове, посветени на различни творчески инициативи за децата.

Този преглед на отделите създава впечатление за едно изцяло конюнктурно издание и това твърдение нямаше да е неистина, ако не беше налично споменатото вече разминаване между идеологизираните материали от първите страници на списанието и последващите културни и литературнокритически рубрики, сред които – въпреки голямата си динамика през годините – се отличават „Актьори, спектакли, роли“, „Кино“, „Профили“, „Интервю“, „Художествен албум“ и „Рецензии и отзиви“. „Художествен

албум“ например се появява в края на 60-те години и функционира докъм края на 80-те, а неговата цел е да представя най-нови творби на известни (и не чак толкова известни) български автори за „малки“ читатели. Но редом с утвърждаващите партийната власт поети и писатели (писатели като Веселин Андреев (Andreev 1970) и Стоян Ц. Даскалов (Daskalov 1972) се появяват и имената на Йордан Радичков (Radichkov 1969), Димитър Коруджиев (Korudzhiev 1982), Иван Цанев (Tsanev 1984; Tsanev 1986) и др. Един от най-обемните отдели обаче за целия период на излизане на списанието е критическият, чието име след първите няколко години е установено като „Рецензии и отзиви“ (в последните години е само „Рецензии“). Тази рубрика заема съществено и неотменимо място в книжките и в редица случаи е знак, че началните силно идеологизирани текстове са само „шапка“, под която има възможност да се появяват и филологически компетентни и конюнктурно независими текстове. Разбира се, не може да се говори за изравненост на нивото – срещат се наивни, сантиментално-емоционални текстове, които бягат от рационални обобщения върху коментираните книги, но тук е важно да се открие постепенната промяна в избора на творби, в критическите акценти и понятийното прецизиране.

В първите броеве на списанието от 1965 г. част от отзивите са кратки и много от тях остават неподписани. Впоследствие критическите гласове се разнообразяват, но едва в самия край на 60-те и в началото на 70-те години се появяват познати изследователски фигури, сред които се открояват Елка Константинова, Божанка Константинова, Енчо Мутафов, Владимир Свинтила, Йордан Василев, Нина Пантелеева, Кирил Топалов, Симеон Янев, Симеон Хаджикосев, Светлозар Игов. А през 80-те години по страниците на списанието се срещат и имената на Валери Стефанов, Иван Станков, Александър Кьосев, Светлана Стойчева, Паулина Стойчева и Албена Хранова. Въобще един широк кръг от автори – не само такива, които специализират в областта на тази дисциплина – се оказва ангажиран с проблематиката или пък открива на страниците на „Деца. Изкуство. Книги“ възможност да публикува свои прочити за текстове, размествайки установените граници между жанровете и между читателски аудитории. И макар в началото изданието да има по-скоро характер на отраслов и научнопопулярен бюлетин, впоследствие – благодарение най-вече на това, че има междинен за литературните и дисциплинарните полета характер като издание за изкуство и литература за деца и юноши, но насочено към „възрастни“ – то добива характеристиките на литературно и културно списание, в което се откриват някои симптоматични прояви на отгласване от идеологическото клише.⁵ Също така, ако в началото се появяват повече рецензии за преводни книги, от втората половина на 70-те натам критическото внимание се насочва почти изцяло към новата българска литература⁶, като се забелязва, че наставническият тон, проявяван към авторите в публикуваните в края на 60-те и началото на 70-те години отзиви, се

тушира и се заменя с по-дистанцирана научна преценка и тези, които обаче на свой ред често и тавтологично се свеждат до регистрирането на заобиколената от поетите и писателите пряка поучителност спрямо читателите. Така част от текстовете, публикувани за тези две и половина десетилетия, в които излиза сп. „Деца. Изкуство. Книги“, показват динамично променящата се картина на българската литература за деца и юноши – появата на нови авторски фигури и разнообразяваща се жанрова картина, но свидетелстват още за промените в критическата оценка на полето, обоснована с все по-прецизни критически формулировки.

Не може да се отрече, че често изборът на рецензирани книги е конюнктурен, но въпреки това сред избраните издания в „Рецензии и отзиви“ се появяват имената на някои от знаковите поети и писатели, които се превръщат в ключови за съвременния литературноисторически наратив. В това число и на авторите, които са дебютирали в литературата за „възрастни“, но поради идеологически или други причини са прекрачили в литературата за „малки“ читатели. Тогава за рецензиите се оказва особено важна контекстуализацията на книгите, както се случва в текстовете на Александър Костов и Славчо Донков за поезията на Иван Николов (Kostov 1972; Donkov 1979). Когато става въпрос за книгите на Иван Цанев, връзката между поезията за „възрастни“ и тази, писана за деца, става особено видима, като при него се отбелязва и „осъвременяването“ на стиха (Donkov 1976), пречупено през опитното перо на вече утвърдения автор (Stoev 1987).

Тук няма как да се посочат десетките автори с рецензирани книги за 25-годишния период и все пак отделно внимание бих искала да обърна на фигурата на Николай Кънчев, за когото дълги години литературата за деца е основно поприще. Но пътят му и в нея не е безпрепятствен и това е свързано най-вече с проблематичното и бавно приемане на похвата на „остраностяването“ от критиците соцреалисти. През 1973 г. елементите на очудняване на света в стихосбирката „Чудесии“ на поета смущават рецензента Александър Цанков, който обвинява автора в „трафаретна фразеология“, „алогични и непонятни“ образи и „поетически халюцинации“ (Tsankov 1973, 77). След творческо мълчание от около четири години стихосбирките „Глухарче-другарче“ (1977) и „Охлювата къща“ (1978) са отбелязани вече с две положителни рецензии през 1978 г., едната от които отбелязва „капризно-фантазната детска логика“ в стиховете на поета (Donkov 1978, 39), а другата определя автора не като странно явление в българската литература, а като творческа личност, която със своите причудливи образи създава тенденция в българската литература за деца (Serafimov 1978, 43). Обобщаващо е мнението на Славчо Донков, който в рецензията си за „Боси ескимоси“ (1979) определя поетиката на Николай Кънчев през рационализираното „снемане на граници между възможно и невъзможно“ (Donkov 1979, 47).

Може да се каже, че в отзивите от края на 70-те и началото на 80-те години промените в критическите представи за границите на литературата

за деца и юноши стават все по-разпознаваеми. Като пример ще бъде даден още един проблематичен за соцреалистите автор – Биньо Иванов, който също получава два радушни отзива в сп. „Деца. Изкуство. Книги“. Стихосбирката „На полето, сред небето“ (1979) се разчита от Радослав Цветков като положителен пример след противоречивия дебют на автора със стихосбирката „До другата трева“ (1973), но особеното „разтегляне“ на времето и пространството, което кореспондира с представите за „действителност“ на съвременния човек, в рецензията е твърде лесно сведено до гротеската (Tsvetkov 1981). В рецензията за „Пътешествието на бабините очила“ (1985) вече не се откриват усъмнявания във възприемането на поетическия език на автора (Stoeva 1985).⁷ Така с хода на годините и въпреки различните критически и терминологични колебания литературата за деца и юноши все повече се затвърждава като сфера, която в по-висока степен прави възможно бягството от границите на реалистичната поезика и обективната логика, налагана от социалистическия реализъм. Затова и през 1987 г., когато в сп. „Деца. Изкуство. Книги“ се отразяват „Пет приказки“ на Валери Петров, рецензиите вече показват и понятиен по-разнообразен критически език, чрез който може да се назове характерната за текстовете „друга поетичност, близка до тази на нонсенса“ (Kunchev 1987, 59).

Това откряване към различните аспекти на нонсеновата поезика обаче не е единственият знак за динамиката в критическата рецепция на литературата за деца и юноши и на българската литература като цяло. По страниците на „Деца. Изкуство. Книги“ може да се види как през това поле започват да се усвояват жанрове, които се приемат за проблематични спрямо нормите на налаганата естетика. В доклада си „Коя фантастика е в криза?“, прочетен в рамките на кръглата маса „Българското литературознание от втората половина на XX век: зони на (не)свободата“⁸, Елена Борисова отбелязва, че навлизането на фантастиката във времето на социалистическа България се реализира наистина през литературата за деца и юноши. Публикациите в сп. „Деца. Изкуство. Книги“ свидетелстват за тази тенденция. В изданието дори може да се проследи един дълготраен дебат върху характеристиките на фантастичното, който начева през 1968 г. със следната редакционна бележка: „Редакцията на „Деца. Изкуство. Книги“ започва разговор по проблемите на научно-фантастичната литература и за възможностите ѝ чрез езика, темите и повествователните похвати да говори на съвременния читател. Участват изтъкнати съвременни автори от различни страни“. В рамките на този разговор в списанието са публикувани отговорите на И. Варшавский, Андре Дотел, Братя Стругацки, Фредерик Пол, Раду Нор и Пол Андерсън (Za fantastichното 1968). Тук няма да се коментират различните референции към фантастичното, които се разгръщат, само ще бъде отбелязано, че около 20 години по-късно тази тенденция на обвързване между литература за деца и юноши и фантастична литература продължава. Затова и на страниците на списанието място намира рецензията на Александър Кюсов „Сборник, посветен на

въображението“ върху „Фантастика 1. Сборник с научна фантастика и прогностика“ на Агоп Мелконян – рецензия, в която обаче нито един път не се споменава, че изданието е предназначено за детска аудитория (Kyossev 1986).

Като аналогичен жест на жанрово и интерпретативно разнообразяване на българската литература може да се разчете и критическото внимание към анималистиката в „Деца. Изкуство. Книги“ (една тенденция, която в рамките на литературата на социалистическа България може да се открие още в книгите на Емилиян Станев, издадени малко след 1944 г.). Оказва се, че анималистиката дава ключ за разпознаването на екзистенциални, но и обществено-политически въпроси на съвременността, доколкото екологията става все по-актуална тема във времето на късния социализъм. В отзива на Елка Константинова за книгата „Ден и нощ, нощ и ден“ от Симеон Янев се открива рефлексия върху проблема за отчуждението, представен през отношението между човек и животно (Konstantinova 1977). Поради спецификата на жанра често в критическите отзиви не се конкретизира аудиторията на коментираната творба или се задава възможност за по-широко читателско внимание. Отново в рецензия на Елка Константинова, но за кратките разкази „Вепри срещу вълци“ на Владимир Талев, се назовава смесената читателска аудитория на книгата (Konstantinova 1972, 42).⁹ Сходно уточнение има и в края на публикувания в списанието отзив за антологията на Симеон Янев „Български разкази за животни“ (Medzhdeliev 1985, 45). Въпросните книги могат да покажат характерния за литературата от този период опит да бяга от „реалистичното“ чрез смяната на своята художествена или публична реализация.

Още един специфичен случай ще бъде отбелязан – рецензията на Евгений Теодоров за „Фрагменти“ на Атанас Далчев от 1968 г. (Teodorov 1968). Книгата на поета получава широк отзвук сред българската общественост¹⁰, затова и трудно може да се каже, че този критически текст е израз на желанието за опазване на творбата от идеологическия контрол чрез пренасочването ѝ към различна аудитория. По-скоро се вижда жест с обратна насоченост – опит за максимално разширяване на сферата на литературата за деца и юноши и за допълнителното ѝ легитимиране чрез авторитета на вече реабилитираната фигура на Атанас Далчев. Впрочем такъв опит за разширяване на границите на литературата за деца и юноши има и в идеологизираното време на 30-те години на XX век. А през 60-те и 70-те години авторите, издателите и критиците, следвайки партийните повели от 1953 г., са призвани да отчитат непрекъснатото завишаване на дейността в сферата на литературата за деца. Затова и може да се каже, че във времето на социалистическа България се забелязват не само процеси на бягство на авторите от идеологическия контрол, проявяван в литературата за „възрастни“, към литературата за деца и юноши, но и преднамерено приобщаване на поети и писатели, които не пишат за детска аудитория, какъвто е Далчев, към полето с цел отчитане на резултатите, повишаване на символния капитал, но

и на интерпретативен потенциал на тази литературна сфера. Отбелязването на постиженията е необходим елемент от функционирането на властта в тоталитарната държава, а това не отминава и литературата за деца и юноши. Така например през 1971 г. Стефан Иванов, в текст за X конгрес на БКП „Партията и детската литература“, препраща към Постановлението на ЦК на БКП от 1953 г., за да направи следното „оптимистично“ обобщение: „Само няколко съпоставителни цифри за отделни години са достатъчни, за да се добие реална представа за развитието на литературата ни за деца и юноши след излизането на постановлението: 1953 година: издадени 96 книги за деца и юноши – тираж 705 500; 1963 година: издадени 238 книги за деца и юноши – тираж 6 361 000; 1967 година: издадени 239 книги за деца и юноши – тираж 6 346 752; 1970 година (до м. октомври): издадени 188 книги за деца и юноши – тираж 5 257 300“ (Ivanov 1971, 3–4). Друг е въпросът колко достоверни са в действителност тези резултати.

В края трябва да бъде отбелязано, че в „Деца. Изкуство. Книги“ последователно намират място отзиви, посветени на теоретични и литературно-исторически проблеми. И макар тези текстове да са сравнително кратки, все пак те са написани със съзнанието за множеството изследователски празноти в дисциплината. Тук може да се отбележат отзивите върху томове на „Въпроси на детската литература“ (Medzhdeliev 1983; Panteleeva 1984), отзивите за монографията на Симеон Хаджикосев за Ран Босилек (Konstantinova, E. 1985) и за сборника „Критически прегледи“ на Симеон Янев (Konstantinova, B. 1985). На моменти дори има конфронтация. През 1983 г. например Венко Драгозов определя „Спътници на детството“ от Тодор Янчев като „първия опит да се обхване, макар и непълно в исторически аспект, главното в развоя на българската детска литература“ (Dragozov 1983, 46) – твърдение, което се определя от редакцията като прибързано и пренебрегващо текстовете на Петър Димитров-Рудар и Николай Янков (Redaktionsnna 1984). Така или иначе обаче, до сериозни и преки литературни полемики не се стига, а списанието запазва учтивия, на моменти и ласкателен тон към авторите и критиците.

Макар представеният тук преглед да не е изчерпателен, той позволява да се направи обобщението, че както голяма част от периодичните издания във времето на социализма, и сп. „Деца. Изкуство. Книги“ не може да избяга от идеологическата доминанта – тя е неизменно присъстваща и особено разпознаваема в началните публикации на всяка книжка. В същото време редица от отделите показват оттласкване от налаганите шаблони на социалистическия реализъм и поява на текстове, които странят от клишетата. Беше направен опит да се покаже, че особени заслуги за това отклонение има един от най-богатите отдели на списанието – критическият. Рецензиите върху художествена и научноизследователска литература отразяват променната се концептуална и жанрова картина на българската литература и в частност на българската литература за деца и юноши. Въпреки че до 1990 г.,

когато списанието спира да излиза, заглавията на много от отзивите продължават да звучат трафаретно, тезисите им често са доста предвидими, а понякога и наивни, не може да не се отбележи и появата на задълбочени и прецизни в избора на книги, и в литературоведската си терминология критически текстове – именно тези публикации, а не статистиките, отчитащи броя на издадените книги, показват задълбочаващия се ангажимент на българската културна общественост към сферата на литературата за деца и юноши в коментирания период.

БЕЛЕЖКИ

- ¹ Като пример за казаното може да послужи фактът, че в един от първите броеве се предлагат „за обсъждане в отрядите“ книгите на Марко Марчевски „Митко Палаузов“, на Иван Хаджимарчев „Овчарчето Калитко“, сборникът „Помни тяхното детство“, а като канонични автори се споменават още имената на Орлин Василев, Стоян Даскалов, Емил Коралов и др. ([Redaktionsionna] 1965b, 20).
- ² Протоколи на Политбюро на ЦК на БКП (1944–1989). Протокол № 172 от 4 ноември 1952 г. Ф. 1Б; оп. 6; а.е. 1688, 32–49. Достъпно на: <https://politburo.archives.bg/bg/2013-04-24-11-12-48/dokumenti/1950-1959/976---172--4--1952-->.
- ³ Само вторият брой на списанието е наречен „Деца и книги“, първият и последващите са „Деца, изкуство, книги“.
- ⁴ Например вторите корици на броеве № 4–5 от 1969 г., № 1, 2 и 3 от 1971 г., брой № 1 от 1972 г. и др.
- ⁵ В списанието Елка Константинова например публикува повече от 20 рецензии, но само в две се поставя въпросът за идеология, и то с оглед на съдържанието на книгите – в отзива за книгата на Юлиян Йорданов „Литература на днешното детство“ от 1984 г. и в този за съчиненията на Стоян Даскалов „Аз съм Ники“ и „Урок за България“.
- ⁶ Например броеве № 1 и 2 от 1972 г. са изцяло посветени на българската литература за деца и юноши, в последващите броеве, заради честването на Международната година на книгата, се появява разнообразие от имена, но въпреки това началният акцент остава върху българския контекст – вж. нар. № 3–4 за 1972 г.
- ⁷ От различна перспектива прегледи на някои от рецензиите за книгите на Николай Кънчев и Биньо Иванов по страниците на „Деца. Изкуство. Книги“ съм правила в изследванията: СТОЯНОВА, Н., 2023. Лириката на Николай Кънчев за деца. Форми на контрол, „места“ на свобода. *Филологически форум*, год. VIII, № (17), 77–94; СТОЯНОВА, Н., 2022. Оттук дотам и след това, или за поетическите светове в стихосбирката „Над полето, сред небето“ на Биньо Иванов. *Страница*, год. XXVI, № 2, 153–164.
- ⁸ Кръглата маса беше организирана от Института за литература към БАН и посветена на Елка Константинова и Светлозар Игов. Тя се проведе на 15 декември 2023 г. В рамките на тази кръгла маса настоящата статия беше изнесена като доклад.
- ⁹ Самият сборник е преиздаден през 2021 г., без да се указва неговата насоченост към детска или юношеска аудитория.
- ¹⁰ Преглед на част от рецензиите за книгата „Фрагменти“ съм направила в статията СТОЯНОВА, Н., 2022. Атанас Далчев като хуморист и сатирик. По страниците на в. „Стършел“. *Научни трудове на Пловдивския университет, Паисиеви четения. Литературознание*, Том 60, кн. 1, сб. Б, 2022. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 36–51.

ЛИТЕРАТУРА

- [БЕЗ АВТОР], 1965b. Макс и Мориц на 100 години. *Деца. Изкуство. Книги*, год. I, № 2, 3.
- [БЕЗ АВТОР], 1965a. Жул Верн. *Деца. Изкуство. Книги*, год. I, № 2, 2.

- [РЕДАКЦИОННА], 1965b. Кои книги да обсъдим в отрядите. *Деца. Изкуство. Книги*, год. I, № 1, 30.
- [РЕДАКЦИОННА], 1965c. [Без заглавие]. *Деца. Изкуство. Книги*, год. I, № 2, 1.
- [РЕДАКЦИОННА], 1965a. [Без заглавие]. *Деца. Изкуство. Книги*, год. I, № 1, 1.
- АНДРЕЕВ, В., 1970. Бягство от смъртта. *Деца. Изкуство. Книги*, год. V, № 5, 32–34.
- БАЕВА, М., 1970. По пътеките на радостта (Леда Милева на 50 години). *Деца. Изкуство. Книги*, год. V, № 1, 12–15.
- БРЮКНЕР, В., 1976. Борис Димовски на 50 години. *Деца. Изкуство. Книги*, год. IX, № 1, 4–5.
- ДАСКАЛОВ, СТ. Ц., 1972. Първа среща. Разказ. *Деца. Изкуство. Книги*, год. VII, № 2, 29–31.
- ДОНКОВ, С., 1976. Глухарче там ще те учуди и мравка ще те възхити. *Деца. Изкуство. Книги*, год. XI, № 6, 42–43.
- ДОНКОВ, С., 1979. Четири весели и не съвсем весели поеми. *Деца. Изкуство. Книги*, год. XIV, № 1, 43–44.
- ДОНКОВ, С., 1978. Приятна среща. *Деца. Изкуство. Книги*, год. XIII, № 2, 39.
- ДОНКОВ, С., 1979. Във всичко има частица вълшебство. *Деца. Изкуство. Книги*, год. XIV, № 4, 46–47.
- ДРАГОЗОВ, В., 1983. Спътници не само на детството. *Деца. Изкуство. Книги*, год. XVIII, № 5, 46–47. ISSN 0204-8264.
- ЗА ФАНТАСТИЧНОТО, 1968. За фантастичното... *Деца. Изкуство. Книги*, год. III, № 4, 13–15; № 5, 3–7; № 6, 14–15.
- ИВАНОВ, СТ., 1971. Партията и детската литература. *Деца. Изкуство. Книги*, год. VI, № 1, 2–5.
- КАРАИВАНОВ, Г., 1982. 100-години от рождението на Добри Немиров. *Деца. Изкуство. Книги*, год. XVII, № 2, 7–8. ISSN 0204-8264.
- КАСАБОВА, Б., 1970. Михаил Лъкатник на 50 години. *Деца. Изкуство. Книги*, год. V, № 1, 17–20.
- КОНСТАНТИНОВА, Б., 1985. Задълбочени наблюдения и аргументирани изводи. *Деца. Изкуство. Книги*, год. XX, № 6, 40–41. ISSN 0204-8264.
- КОНСТАНТИНОВА, Е., 1972. Непринудени разкази за животинския свят. *Деца. Изкуство. Книги*, год. VII, № 2, 41–42.
- КОНСТАНТИНОВА, Е., 1977. Оригинално виждане в една съвременна анималистична повест. *Деца. Изкуство. Книги*, год. XII, кн. 3, 39–40.
- КОНСТАНТИНОВА, Е., 1985. Съвременна критическа интерпретация на Ран Босилек. *Деца. Изкуство. Книги*, год. XX, № 5, 42–43. ISSN 0204-8264.
- КОРУДЖИЕВ, Д., 1982. Момчето търси храна. *Деца. Изкуство. Книги*, год. XVII, № 5, 28–30. ISSN 0204-8264.
- КОСТОВ, А., 1972. Дай си дясната ръка. *Деца. Изкуство. Книги*, год. VII, № 5, 42–43.
- КЪОСЕВ, А., 1986. Сборник, посветен на въображението. *Деца. Изкуство. Книги*, год. XXI, кн. 4, 45–46. ISSN 0204-8264.
- МЕДЖДЕЛИЕВ, Г., 1983. Въпроси на детската литература. *Деца. Изкуство. Книги*, год. XVIII, № 1, 47. ISSN 0204-8264.
- МЕДЖДЕЛИЕВ, Г., 1985. Български разкази за животни. *Деца. Изкуство. Книги*, год. XX, № 4, 44–45. ISSN 0204-8264.
- НИКОЛЧИНА, Н., 1978. Лъчезар Станчев на 70 години. *Деца. Изкуство. Книги*, год. XIII, № 4.

- ПАНТЕЛЕЕВА, Н., 1984. С поглед към историята и съвременността. *Деца. Изкуство. Книги*, год. XIX, № 5, 43–44. ISSN 0204-8264.
- РАДИЧКОВ, Й., 1969. Автографи. Разказ. *Деца. Изкуство. Книги*, год. IV, № 6, 31–32.
- РЕДАКЦИОННА, 1984. Редакционна бележка. *Деца. Изкуство. Книги*, год. XIX, № 1, 47. ISSN 0204-8264.
- СЕРАФИМОВ, И., 1978. С искреност, простота и болка. *Деца. Изкуство. Книги*, год. XII, № 5, 42–43.
- СТОЕВ, СТ., 1987. Училище за възрастни. *Деца. Изкуство. Книги*, год. XXII, № 4, 59. ISSN 0204-8264.
- СТОЕВА, СТ., 1985. Поетични пътешествия. *Деца. Изкуство. Книги*, год. XX, № 4, 46–47. ISSN 0204-8264.
- ТЕОДОРОВ, Е., 1968. „Фрагменти“ от Атанас Далчев. *Деца. Изкуство. Книги*, год. III, № 1, 31–32.
- ЦАНЕВ, И., 1984. Слънчогледия. Най-бързите момичета. Бате Петьо. *Деца. Изкуство. Книги*, год. XIX, № 2, 28–30. ISSN 0204-8264.
- ЦАНЕВ, И., 1986. Златно птиче. Денят на мравките. Момче-шурче. Помничета. *Деца. Изкуство. Книги*, год. XXI, № 1, 30–31. ISSN 0204-8264.
- ЦВЕТКОВ, А., 1973. Разминаване с целта. *Деца. Изкуство. Книги*, год. VIII, № 5–6, 17–20.
- ЦВЕТКОВ, Р., 1981. А може нейде да има и зеленокожи... *Деца. Изкуство. Книги*, год. XVI, № 1, 47. ISSN 0204-8264.
- ЧОЛОВ, П., 1965. Марк Твен. *Деца. Изкуство. Книги*, год. I, № 1, 2.
- ЯВОРСКИ, М., 1982. 80 години от рождението на Георги Константинов. *Деца. Изкуство. Книги*, год. XVII, № 2, 9–11. ISSN 0204-8264.

REFERENCES

- [BEZ AVTOR], 1965a. Zhul Vern. *Detsa. Izkustvo. Knigi*, vol. I, № 2, 2.
- [BEZ AVTOR], 1965b. Maks i Morits na 100 godini. *Detsa. Izkustvo. Knigi*, vol. I, № 2, 3.
- [REDAKTSIONNA], 1965b. Koi knigi da obsadim v otryadite. *Detsa. Izkustvo. Knigi*, vol. I, № 1, 30.
- [REDAKTSIONNA], 1965c. [Bez zaglavie]. *Detsa. Izkustvo. Knigi*, vol. I, № 2, 1.
- [REDAKTSIONNA], 1965a. [Bez zaglavie]. *Detsa. Izkustvo. Knigi*, vol. I, № 1, 1.
- ANDREEV, V., 1970. Byagstvo ot smartta. *Detsa. Izkustvo. Knigi*, vol. V, № 5, 32–34.
- BAEVA, M., 1970. Po patekite na radostta (Leda Mileva na 50 godini). *Detsa. Izkustvo. Knigi*, vol. V, № 1, 12–15.
- BRYUKNER, V., 1976. Boris Dimovski na 50 godini. *Detsa. Izkustvo. Knigi*, vol. IX, № 1, 4–5.
- DASKALOV, ST. TS., 1972. Parva sreshta. Razkaz. *Detsa. Izkustvo. Knigi*, vol. VII, № 2, 29–31.
- DONKOV, S., 1976. Gluharche tam shte te uchudi i mravka shte te vazhiti. *Detsa. Izkustvo. Knigi*, vol. XI, № 6, 42–43.
- DONKOV, S., 1979. Chetiri veseli i ne savsem veseli poemi. *Detsa. Izkustvo. Knigi*, vol. XIV, № 1, 43–44.
- DONKOV, S., 1978. Priyatna sreshta. *Detsa. Izkustvo. Knigi*, vol. XIII, № 2, 39.
- DONKOV, S., 1979. Vav vsichko ima chastitsa valshebstvo. *Detsa. Izkustvo. Knigi*, vol. XIV, № 4, 46–47.

- DRAGOZOV, V., 1983. Spatnitsi ne samo na detstvoto. *Detsa. Izkustvo. Knigi*, vol. XVIII, № 5, 46–47. ISSN 0204-8264.
- ZA FANTASTICHNOTO, 1968. Za fantastichното... *Detsa. Izkustvo. Knigi*, vol. III, № 4, 13–15; № 5, 3–7; № 6, 14–15.
- IVANOV, S., 1971. Partiyata i detskata literatura. *Detsa. Izkustvo. Knigi*, vol. VI, № 1, 2–5.
- IVANOV, ST., 1971. Partiyata i detskata literatura. *Detsa. Izkustvo. Knigi*, vol. VI, № 1, 2–5.
- KARAIVANOV, G., 1982. 100-godini ot rozhdenieto na Dobri Nemirov. *Detsa. Izkustvo. Knigi*, vol. XVII, № 2, 7–8. ISSN 0204-8264.
- KASABOVA, B., 1970. Mihail Lakatnik na 50 godini. *Detsa. Izkustvo. Knigi*, vol. V, № 1, 17–20.
- KONSTANTINOVA, B., 1985. Zadalbocheni nablyudenia i argumentirani izvodi. *Detsa. Izkustvo. Knigi*, vol. XX, № 6, 40–41. ISSN 0204-8264.
- KONSTANTINOVA, E., 1972. Neprinudeni razkazi za zhivotinskia svyat. *Detsa. Izkustvo. Knigi*, vol. VII, № 2, 41–42.
- KONSTANTINOVA, E., 1977. Originalното vizhdane v edna savremenna animalistichna povest. *Detsa. Izkustvo. Knigi*, vol. XII, № 3, 39–40.
- KONSTANTINOVA, E., 1985. Savremenna kriticheska interpretatsia na Ran Bosilek. *Detsa. Izkustvo. Knigi*, vol. XX, № 5, 42–43. ISSN 0204-8264.
- KORUDZHIEV, D., 1982. Momcheto tarsi hrana. *Detsa. Izkustvo. Knigi*, vol. XVII, № 5, 28–30. ISSN 0204-8264.
- KOSTOV, A., 1972. Day si dyasnata raka. *Detsa. Izkustvo. Knigi*, vol. VII, № 5, 42–43.
- KYOSEV, A., 1986. Sbornik, posveten na vaobrazhenieto. *Detsa. Izkustvo. Knigi*, vol. XXI, № 4, 45–46. ISSN 0204-8264.
- MEDZHDELIEV, G., 1983. Vaprosi na detskata literatura, *Detsa. Izkustvo. Knigi*, vol. XVIII, № 1, 47. ISSN 0204-8264.
- MEDZHDELIEV, G., 1985. Balgarski razkazi za zhivotni. *Detsa. Izkustvo. Knigi*, vol. XX, № 4, 44–45. ISSN 0204-8264.
- NIKOLCHINA, N., 1978. Lachezar Stanchev na 70 godini. *Detsa. Izkustvo. Knigi*, vol. XIII, № 4.
- PANTELEEVA, N., 1984. S pogled kam istoriyata i savremennostta. *Detsa. Izkustvo. Knigi*, vol. XIX, № 5, 43–44. ISSN 0204-8264.
- RADICHKOV, Y., 1969. Avtografi. Razkaz. *Detsa. Izkustvo. Knigi*, vol. IV, № 6, 31–32.
- REDAKTSIONNA 1984. Redaktsionna belezhka. *Detsa. Izkustvo. Knigi*, vol. XIX, № 1, 47. ISSN 0204-8264.
- SERAFIMOV, I., 1978. S iskrenost, prostota i bolka. *Detsa. Izkustvo. Knigi*, vol. XII, № 5, 42–43.
- STOEV, ST., 1987. Uchilishte za vazrastni. *Detsa. Izkustvo. Knigi*, vol. XXII, № 4, 59. ISSN 0204-8264.
- STOEVA, ST., 1985. Poetichni pateshestvia. *Detsa. Izkustvo. Knigi*, vol. XX, № 4, 46–47. ISSN 0204-8264.
- TEODOROV, E., 1968. „Fragmenti“ ot Atanas Dalchev. *Detsa. Izkustvo. Knigi*, vol. III, № 1, 31–32.
- TSANEV, I., 1984. Slanchogledia. Nay-barzite momicheta. Bate Petyo. *Detsa. Izkustvo. Knigi*, vol. XIX, № 2, 28–30. ISSN 0204-8264.
- TSANEV, I., 1986. Zlatno ptiche. Denyat na mravkite. Momche-shturche. Pomnicheta. *Detsa. Izkustvo. Knigi*, vol. XXI, № 1, 30–31. ISSN 0204-8264.
- TSVETKOV, A., 1973. Razminavane s tselta. *Detsa. Izkustvo. Knigi*, vol. VIII, № 5–6, 17–20.
- TSVETKOV, R., 1981. A mozhe neyde da ima i zelenokozhi... *Detsa. Izkustvo. Knigi*, vol. XVI, № 1, 47. ISSN 0204-8264.

CHOLOV, P., 1965. Mark Tven. *Detsa. Izkustvo. Knigi*, vol. I, № 1, 2.

YAVORSKI, M., 1982. 80 godini ot rozhdenieto na Georgi Konstantinov. *Detsa. Izkustvo. Knigi*, vol. XVII, № 2, 9–11. ISSN 0204-8264.

THE CRITICAL SECTION OF CHILDREN. ART. BOOKS JOURNAL (DE TSA. IZKUSTVO. KNIGI). NORM AND DEVIATION

Abstract: *The first issue of Children. Art. Books Journal (Detsa. Izkustvo. Knigi) was published in 1965 as a specialized (for teachers and librarians) and ideologically dependant periodical. Its purpose was to regulate the ways in which Bulgarian children and young adults' art and literature develops. However, in the course of its 25-year history, one can see the gradual change in the conceptual and genre picture of the literary works published and presented in the journal, as well as the deviations from the ideological norm. The main object of the article is the critical section of the journal, as it has a merit for attracting authoritative Bulgarian literary scholars and therefore for the development of more precise – in their book choices, theses and language – critical interpretations of Bulgarian children and young adults' literature.*

Keywords: *Children; Art; Books (Detsa. Izkustvo. Knigi); children and young adults' literature; Socialism; periodicals; literary criticism*

Assoc. Prof. Nadezhda Stoyanova, PhD

Sofia University St. Kliment Ohridski,

Faculty of Slavic Studies

15 Tsar Os voboditel Blvd.

Sofia, Bulgaria

ORCID: 0000-0001-5599-8398

E-mail: nadezhdaas@uni-sofia.bg

ИСТОРИЯ НА КНИГАТА

BOOK HISTORY

АРТ КНИГАТА КАТО ЖАНР В СЪВРЕМЕЕННОТО ВИЗУАЛНО
ИЗКУСТВО – ДЕФИНИЦИЯ И ОСНОВНИ НАПРАВЛЕНИЯ

Регина Далкалъчева

Национална художествена академия

<https://doi.org/10.70300/iGi1G.fZaCyc>

Резюме: Статията поставя теоретичните основи за разглеждането и разбирането на арт книгата като уникална художествена форма в съвременното изкуство. В съответствие със световни научни разработки арт книгата е дефинирана като свободна визуална творба на художника, която е замислена и осъществена чрез специфичните изразни средства на книгата и е реализирана в независимост от традиционните структури и мрежа на разпространение на официалното книгоиздаване. Редица същностни характеристики детерминират арт изданията не като литературен жанр, а като жанр във визуалното изкуство, който произтича от новаторски идеи от края на XIX век и революционни течения в авангарда през XX век. Текстът изяснява историческия генезис и формулира концептуалните и естетико-художествените особености на двете основни направления: арт книги, осъществени в ограничен (лимитиран) авторски тираж, и концептуални арт книги, наричани също арт публикации на художника. Коментирани са актуалните тенденции в динамичното развитие на съвременните артистични издания, които се определят от многообразие на форми и иновативни авторски пластични и изобразителни подходи.

Ключови думи: арт книга; арт публикации на художника; експериментална книга; ограничен авторски тираж; независима издателска дейност

Арт книгата представлява самостоятелна художествена творба, която е замислена и осъществена чрез специфичните словесно-визуални, изобразителни, наративно-структурни, пространствено-темпорални и драматургични средства на книгата и напълно свободно експериментира с техните възможности. Арт книгите изцяло произтичат от едноличен творчески акт на художника. Бивайки единствен автор, той ги инициира, конципира, реа-

лизира и разпространява по алтернативен начин – оставайки извън и в независимост от структурата и мрежата на официалното книгоиздаване¹, или, ако се възползва от него, то интегрира драстично неконвенционална книжна творба в системата му.² Artist's Book, Künstlerbuch, Artists' Publications, Künstlerpublikationen; Conceptual artists' books, Konzept Künstlerbücher; Book Art; Book Objects, Objektbücher, Buchobjekte; Livres d'artistes; Libri oggetti; Délires de Livres; Handpressen, Mini editions, Small editions и техните чуждоезикови еквиваленти, както и изцяло описателни названия, като „книгата като изкуство“, „книгата като идея“, „експериментална книга“, „антикнига“ и пр., са само част от използваните и разпространени наименования (Thurmann-Jajes 2010). Независимо от множеството видове и разновидности арт издания съществуват редица характерни особености, които са общовалидни за всички тях. На първо място, разбирането, че арт книгата не е художествено оформена книга с илюстрации, нито книга, представяща произведения на изкуството, а самата тя е произведение на визуалното изкуство, което е специално създадено в книжна форма (Lippard 1977) – уникална творба с идейни и художествени параметри, които не може да бъдат осъществени в друга форма на изкуството. Това я освобождава от приоритета на словесната четивност и провокира осмисляне на акта на четене като физическо преминаване през произведение на изобразителното изкуството, изискващо активизиране на експлицитните и имплицитните визуални свойства и потенциал на книжната форма. За разлика от традиционната издателска продукция арт книгата е изцяло разположена в територията на изящното изкуство и бивайки резултат от независим творчески акт на художника, е напълно освободена от утилитарния ангажимент да архивира текст или да ретранслира обективна информация. В артистичната книга текстът има концептуално и функционално различен генезис – той престава да бъде основен повод за реализирането на книжното издание и негов същностен смисъл. Има второстепенна значимост и най-вече ролята на „словесен ключ“, който стартира свободната игра на художника, но в ограничена степен представлява условие за нейното разбиране и пълноценно преживяване. Това налага арт книгата да бъде определяна и разглеждана не като литературен жанр, а като жанр в областта на визуалното изкуство.

В историята са се оформили две основни направления арт книги, които и до днес продължават да се развиват изключително динамично и да се разслагват в нови форми и подвидове. Първото направление – на осъществяване в ограничен (лимитиран) авторски тираж арт книги, се заражда във Великобритания през втората половина на XIX век в средата на движението за обединяване на изкуството и занаятите Arts and Crafts, основано от група художници прерафаелити.³ Идеята за възвръщане на елитарната уникалност на книгата чрез преимущественото ѝ артистично естетизиране и ограничено възпроизвеждане е реализирана на практика от основаното от Уилям Морис през 1891 г. специализирано издателство Kelmscott Press и

формулирана в негови есета. Той счита, че настъпилото масово индустриално производство на книжни издания потиска тяхната изначална естетическа същност и ги ограничава до преносител на текст. Основавайки се на предииндустриалните производствени методи и визирайки неповторимата красота на ръкописната книга, Морис излъчва претенцията за книгата като произведение на изкуството, изцяло създадено и изработено от художника или в съвместната му работа с високо специализирани майстори занаятчии (словослагатели, печатари, книговезци). Неговият издателски модел прокламира отпечатването на малки количества забележителни като осезаема художествена стойност книжни издания, които са тиражирани ръчно чрез традиционни печатни (и графични) техники върху ръчно изработена хартия и са ръчно книговезвани. Това преместване на фокуса означава отхвърляне на разбирането за книгата като информационен носител и детерминира нейния принципно нов алтернативен прочит, който се съсредоточава единствено върху чисто естетическите ѝ достойнства, върху визуално-изобразителни, материални и сетивни качества. Книгата се превръща в арт книга – в обект на визуалното изкуство, при който всяка нейна генетична характеристика е (или може да бъде) активирана като средство, което изразява и ретранслира авторския художествен замисъл на художника. Важно условие за конституирането на арт изданието като уникално произведение е осъществяването му в ограничен авторски тираж, в рамките на който всеки екземпляр притежава официално статута на оригинал и бива ръчно номериран, датиран и сигниран от художника. Големината на авторските тиражи при арт книгата варират между минималните три и 300 – 400 броя. При по-малко от три екземпляра арт книгата се счита за уникат (фиг. 1) (Thurmann-Jajes 2010). По-високите тиражи обикновено се осъществяват от издателства, специализирани за арт издания. При полиграфически реализирани арт публикации съществува практика тиражът да надхвърля 400 броя, като само малка част от него при допълнително определени условия биват обявени за авторски и съответните подписани от художника екземпляри имат значително по-висока цена.

Трудно подлежи на еднозначно класифициране изключителното многообразие от проявления на арт книгите в лимитиран авторски тираж. Исторически най-ранните са библиофилските издания (фиг. 2), в които художникът свободно интерпретира чрез визуални изразни средства съществуващ литературен текст или само избрана част от него (глава, абзац, отделни изречения, стих и пр.). В този случай основен смисъл и същност на творбата се явява интерпретативната визуална реалност, създадена от художника, която, макар и първично да произтича от литературен първообраз, остава в ограничена степен идентична с него и притежава собствена автономност (фиг. 3). Бивайки относително пасивни като експериментален потенциал, библиофилските издания по-рядко предизвикват интереса на съвременния художник, който предпочита смисловата компресия и неограничената пластична свобода в територията на артистичната книга.

Арт книгата – обект използва като генеративен метод най-различни начини на деконструиране на кодексовата форма, при което книжното творение се превръща в пространствен пластичен обект (фиг. 4), книжна скулптура или инсталация (фиг. 5). Провокирани от индивидуалната креативност на всеки отделен художник, пространствените метаморфози изразяват и възплъщават неговата авторска концепция в нестандартно като конструкция и структура издание. След като изчерпят присъщия на кодекса потенциал, книгите обекти напускат неговата специфична архитектурника и мащаб и се разгръщат, разслояват, разпадат, преформатират и пораждат в принципно нова триизмерна пластика. В процеса на отдалечаване от класическата книжна форма е възможен момент на пълното ѝ разрушаване или изцяло различно генериране, при което единствените генетични връзки с книгата произтичат контекстуално от нейната семантична и семиотична определеност.

Най-голям и интензивно развиващ се е делът на експерименталните арт книги в ограничен тираж, които като съдържание и формообразуване реализират необозримо многообразие от изненадващо уникални начини на генериране на книжната творба като пространствена, наративна, драматургична, визуална и веществена реалност. Поради своето изключително разнообразие те условно и само в определена степен биха могли да бъдат систематизирани и класифицирани.

Второто направление – на концептуалните арт книги или арт публикации на художника⁴, произтича от редица революционни идеи в изкуството на XX век, които диаметрално преобръщат перспективите и придават изцяло различен смисъл на арт книгата. Корените на новите тенденции може да бъдат проследени до авангарда от 20-те години на миналия век и най-вече във футуризма и дадаизма. Основно с творби, реализирани във формата на книга, се ангажират и всички художествени течения от 60-те години на XX век, като визуалната и конкретна поезия, движението „Флукус“, mail art и поп арта, концептуализма, ленд арта и др. – до постмодернизма и компютърно генерираното изкуство на XXI век (Moldehn 1996). За разлика от съществуващото по-ранно направление на реализираните в ограничен авторски тираж арт издания новата платформа отменя съсредоточаването върху уникалната материализация на книжното произведение и постулира арт книгата основно като носител на абсолютно(то) идейно съдържание. Естетическата самодостатъчност и съзерцателно самовглъбяване на лимитираните арт книги започват да се приемат като формален белег, който е встрани от същностната идея за съвременното изкуство като такова. Арт публикациите компресират художествената стойност на артистичното издание в неговия концептуален мащаб, смислова наситеност и иновативна визуализация на идеята.

Авангардните течения се конфронтират с доминацията на оригинала във визуалното изкуство и поради това разпознават арт книгата като перфектната медия, която осигурява неговото детрониране като неоснователна претенция за значимост. Всяко отпечатано книжно издание възпроизвежда

авторската творба, без тя да бъде подменена смислово или да бъде отслабена нейната съдържателна същност. Паралелно с това книгата е единственият обект в изкуството, който изначално не е обременен с очакването и необходимостта да бъде в единствен екземпляр. Адекватната визуализация на съдържащия се в нея смислов код позволява неговото безкрайно мултиплициране, при което концептуалната му генетика и смислова цялост остават ненакърнени. Ако в историческия момент на откриването на книгопечатането революционната динамика се е отнасяла до отваряне и ретранслиране на информационните нива в книгата до максимално голям брой реципиенти, то при арт публикации на художника този масовизиран процес на достъп се отнася до съдържащото се в тях идейно и преобладаващо визуално художествено съдържание. В този смисъл както арт изданията, съществени в лимитиран авторски тираж, така и арт публикации не представляват книги за четене, а артистични платформи с напълно различна насоченост, които са предназначени за визуално преживяване и осмисляне. Именно концептуалните арт книги отразяват в пълна степен динамиката на идеите и актуалните процеси в развитието на съвременното изкуство за разлика от традиционната книжна продукция, която заради утилитарния си ангажимент на информационен носител остава извън и встрани от тях.

Артистичните книжни творби се публикуват самостоятелно от художника или чрез независимо издателство. Наред с първите Wild Hawthorn Press на Иън Хамилтън Финли (1958), Vorlag Ed на Дитер Пот (1961), Something Else Presse на Дик Хигинс (1964) и Heavy Industry Publications на Ед Ръша (1968), през 70-те години на XX век се разраства множество от издателства, специализирани в издаването на арт публикации, най-значимите от които са: Exempla и Zona Archives Edizioni на Маурицио Нанучи във Флоренция (1968); The Eschenau Summer Press и Temporary Travelling Press на Херман де Врис; In-Qut Center Productions на Улиес Карион в Амстердам (1972); Corale Press и Beau Geste Press във Великобритания и мн. др. (Hildebrand-Schat 2013). Те разширяват неимоверно много периметъра на изразяващите се чрез тази медия художници. Специфичната им книжна продукция се утвърждава и става популярна като Small Press – иновативни като идея и визуална стилистика арт издания в относително малък, но не задължително авторски тираж.⁵ Тази алтернативна форма на създаване и съществуване на книгата в общественото пространство я еманципира напълно от комерсиалните издателски структури и ѝ предоставя неограничена територия за авторски експеримент, за извеждане на нови концепции и нестандартни художествени подходи.

През 70-те години на XX век отделни художници или групи артисти отварят специализирани книжарници, които не само разпространяват, но и инициират реализирането на арт издания. Особено значима роля за динамичното развитие и утвърждаване на арт публикации като самостоен жанр в съвременното изкуство има основаната от Улиес Карион в Амстердам книжарница – галерия Other Books and So, която за четиригодишното

си съществуване (1975–1979) осъществява над 50 самостоятелни и групови изложби на арт книги. Рекламно-информационният проспект я представя като „пространство за създаване, излагане и разпространение на категорично различни книги – не-книги, антикниги, псевдокниги, квазикниги, концептуални книги, структурни книги и пр.“⁶ През 1976 г. Сол Левит, Луси Липард и др. основават в Ню Йорк емблематичната и съществуваща и до днес Printed Matter, Inc., организация на художници, изложбен център и книжарница за алтернативни арт издания. Основаният също през 1976 г. от Марта Уилсън изложбен и издателски център за съвременно изкуство (пърформанси) и арт публикации Franklin Furnace⁷ създава и поддържа уникален като мащаби и ценност архив, колекция от арт книги, която през 1993 г. е придобита от Museum of Modern Art, Ню Йорк. Извънредно динамичното развитие и разпространение на това ново и алтернативно като форма изкуство, осъществено във и чрез книгата, са съпътствани от впечатляващ брой издателства, артистични групи, ателиета и студиа за неконвенционални артистични издания и арт публикации.

Достатъчна критична маса в натрупването на доказателства, утвърждаващи арт публикациите като ново направление в арт книгата, осъществява основаното и курирано от Дик Хигинс издателство Something Else Presse (1963–1974). В рамките на независимата си издателска дейност то реализира над 80 арт книги на принадлежащи към „Флукус“ и други течения в авангарда артисти.⁸ Озадачаващо нестандартните творби биват осъществени в непретенциозната форма на познатата традиционна търговска книга. Идеята на Хигинс е да се публикуват неконвенционални художествени произведения, но не във вече познатия за арт книгата ограничен авторски тираж, а чрез конвенционални производствени, дистрибуторски и маркетингови методи, които да осъществят тяхното популяризиране през традиционните канали на книгоразпространение.⁹ В този смисъл арт публикациите на художника се явяват алтернатива на свръхелитарните ръчно изработени в ограничен авторски тираж арт книги, на находчивите като пространствена форма арт книги – обекти и на представляващите единствен оригинал книги уникати. Представлявайки доминация на смисъла си, те активират преди всичко концептуално съдържание, което е осъществено с провокативна визия, лишена от самоцелно естетизиране. Привидно кротки с традиционната си форма на полиграфически реализирано печатно издание, тези арт книги разкриват провокативната си същност едва когато зрителят проникне в тях и осмисли спекулативната им книжна реалност. Превръщат се в паралелна и алтернативна експозиционна платформа за авторски експерименти и послания, за които институциите на музеи и галерии не са подходящо или желано пространство.

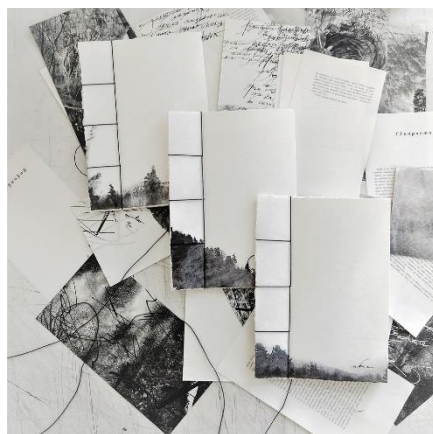
Първата официална изложба на концептуални арт книги от възникналото второ авангардно направление е представена през 1973 г. в САЩ от Moor College of Art във Филаделфия. Тя е последвана от редица други¹⁰,

които поставят началото на днешния кураторски и институционален интерес към този нов жанр в съвременното изкуство. Исторически момент в провъзгласяването на арт публикации като съвременна форма на арт книгата е представянето на уникалната частна колекция на Ролф Дитмар, обявена като тематичен акцент на един от най-престижните форуми за изкуство, Documenta 6 в Касел, през 1977 г.

В историята на модерното изкуство, а и днес много от водещите съвременни художници¹¹ продължават да разпознават арт книгата като независима и демократична медия – уникална комуникативна художествена платформа, притежаваща синкретична и мощна като потенциал изразност. За изключително интензивния процес на създаване на арт издания и появата на нови форми и видове способстват и динамичното развитие на компютърно генерираното визуално изкуство и възникването на нови репродукционни технологии¹², които предоставят по-леснодостъпна алтернатива на класическите графични техники и масовата индустриална полиграфия. Днешната арт книга напълно преодолява исторически съществувалото принципно разграничаване между двете основни направления (на арт книгите в лимитиран тираж и на концептуалните арт публикации) и напълно свободно заимства и комбинира техни същностни характеристики. Съвременните арт издания са свръхактуални в избора на тема, безкомпромисно концептуално обосновани, но същевременно експериментират в неограничена степен с иновативни пространствени форми, неконвенционални словесно-визуални наративни структури и изобразителни подходи, с използването на алтернативни материали, начини на книговеждане и цялостно формообразуване на книгата творба (фиг. 6). Те не се разграничават догматично от елитарността на ограничения (лимитирания) авторски тираж, считайки, че той насочва и ретранслира посланията на художника към числово ограничена, но ясно определена таргет група от ценители. Забележително провокативни и силно въздействащи като идейно и художествено съдържание, арт книгите продължават да разширяват границите на представата за книгата като изкуство и уникалните възможности на нейните специфични изразни средства (фиг. 7, 8, 9). В каталога, придружаващ изложбата A Century of Artists' Books, кураторът Рива Касълман пише, че изобиλιето от творческа работа на толкова много съвременни художници е доказателство, че арт книгата се е превърнала в символ на повратна точка в нашата култура. Точно когато електрониката поставя под съмнение смисъла на физическото притежание, тези многоизмерни книжни творения потвърждават човешката необходимост да се общува с материални художествени обекти, достойни за всеотдайно внимание, възхищение и обич (Castleman 1994).

Фиг. 1. Регина Далкалъчева. Арт книга – уникат „Чуждият“, 2012/2013 г. Формат 19,5 x 26,5 см; CGD, ръчен Toner transfer на пигментни мастила върху сертифицирана хартия за художествен графичен печат Canson Infinity (270 g/m², 100% памук). Авторска фотография, авторска калиграфия, ръчно щанцоване, деструктуриране и надрисване на трансферирания образ. Ръчно книговезване на книжното тяло.

Фиг. 2. Александра Младенова. Серия арт книги в ограничен авторски тираж (библиофилски издания) по „Нежната спирала“ на Йордан Радичков, 2017 г. Формат 26 x 34,7 см; смесена техника, авторска калиграфия; Digital giclee fine art print, пигментни мастила върху сертифицирана хартия за художествен графичен печат Hahnemühle Fine Art – William Turner хартия (300 g/m², 100% памук), вложки от прозрачен безцветен паус (210 g/m²). Ръчно книговезване, концеве шиене и скрепване на книжното тяло и корицата. Ограничен авторски тираж от 25 екземпляра, ръчно сигнирани, номерирани и датирани от художничката. (Арт книгата е реализирана като семестриален проект в магистърска програма „Илюстрация“ на специалност „Книга, илюстрация, печатна графика“, НХА).

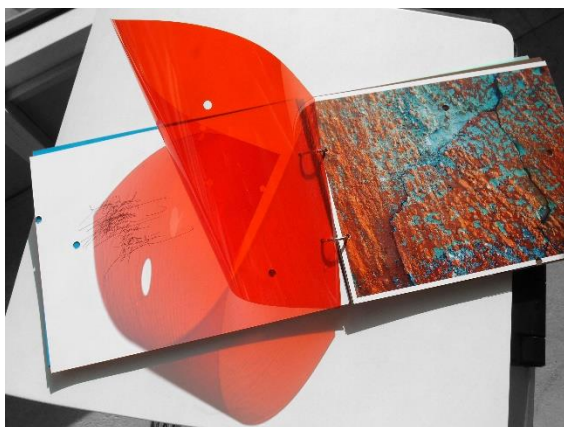
Фиг. 3. Регина Далкалъчева. Арт книга в ограничен авторски тираж с неконвенционална пространствена форма и материалност „Призоваване на океана“, 2024 г. Авторска визуална интерпретация на „Първа песен, девета строфа“ от „Песните на Малдорор“ на Лотреамон. Формат 39 x 27 см; рисунки с молив, които са дигитално трансформирани и надградени; Digital giclee fine art print, пигментни мастила върху мелинекс (270 g/m²), корица от прозрачна PVC плака (300 g/m²). Ръчно книговезване, концевево шиене и скрепване на книжното тяло и корицата. Арт книгата е осъществена в ограничен (лимитиран) авторски тираж от 15 екземпляра, всеки от които е ръчно сигниран, номериран и датиран от художничката.

Фиг. 4. София Попйорданова. Арт книга – обект „Oceano Mare“ по едноименната литературна творба на Алесандро Барико, 2018 г. Формат 29 x 29 см; рисунка, CGD; Digital giclee fine art print, пигментни мастила върху високограмажен паус (300 g/m²) и корица от Canson Infinity (300 g/m², 100% памук). Алтернативно сгъване и скрепване на печатните листове и корицата. (Арт книгата е реализирана като семестриален проект в магистърска програма „Илюстрация“ на специалност „Книга, илюстрация, печатна графика“, НХА).

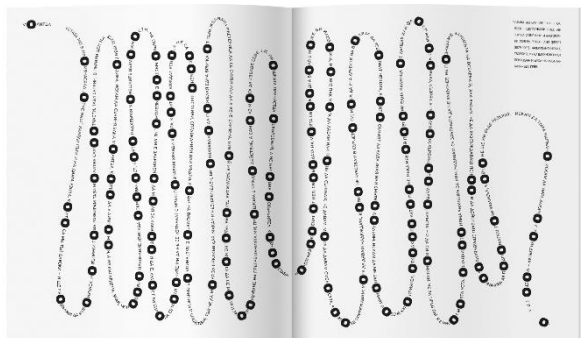
Фиг. 5. Капка Кънева. Арт книга светлинна инсталация „История за &“, 2023 г. Формат на една страница / инсталационен обект 238 x 238 см, обща ширина на инсталацията 12 м; стомана, лазерно щанцоване, сценични прожектори. Арт книгата е реализирана в единична машинно тиражирана бройка и представлява конструкция тип дипляна с три разтвора и три двойки ажурни панели.

Фиг. 6. Регина Далкалъчева. Концептуална арт книга „Берлинската стена“, 2015 г. Формат 21 x 29,7 см; авторска фотография, авторска калиграфия; Digital giclee fine art print, пигментни мастила върху сертифицирана хартия за художествен графичен печат Hahnemühle Fine Art – William Turner хартия (190 g/m², 100% памук), цветни прозрачни PVC плаки с щанци, цветен паус, корица от велпапе. Ръчно книговеждане, скрепване на книжното тяло с метални рингове. Арт книгата е реализирана в лимитиран авторски тираж от седем екземпляра, ръчно сигнирани и номерирани от художничката.

Фиг. 7. Регина Далкалъчева. Концептуална арт книга в ограничен авторски тираж с неконвенционална пространствена форма „ТРИгълни / ТРИлистови / ТРИстиция – P.S.“, 2023 г. Формат 23 x 23 см; графични рисунки с молив, графитен прах, темпера и обемна структурна паста, които са деконструирани, трансформирани, надрисувани и колорирани чрез средствата на графичния дигитален софтуер; Digital giclee fine art print, пигментни мастила върху сертифицирана хартия за артистичен печат High Color Contrast (240 g/m², 50% памук). Полутвърда корица от картон Fabriano 5 (300 g/m²), с ръчно рязане, биговане, сгъване и щанцоване. Книжното тяло е осъществено чрез неконвенционално сгъване и скрепване на един-единствен голямоформатен печатен лист. Арт книгата е осъществена в лимитиран (ограничен) авторски тираж от 15 екземпляра, които са ръчно номерирани, датирани и сигнирани от художничката.

Фиг. 8. Бояна Павлова. Концептуална арт книга в ограничен авторски тираж „Възхвала на тъмнината“, 2021 г. Авторска типографска интерпретация по текстове на Хорхе Луис Борхес. Формат 18,2 x 21,5 см; Digital giclee fine art print, пигментни мастила върху сертифицирана хартия за артистичен печат High Color Contrast (240 g/m², 50% памук). Арт книгата е предвидена за реализиране в отворен/неограничен тираж.

Фиг. 9. Дора Иванова. Концептуална арт книга в ограничен авторски тираж с неконвенционална пространствена форма „Минало свършено / Минало недовършено“, 2020 г. Формат на книжното тяло 31,5 x 13,5 см, формат при двупосочно разгъване на крилата на олтарното лепорело 31,5 x 135 см; дигитален колаж, авторска типография; Digital giclee fine art print, пигментни мастила върху сертифицирана хартия за художествен графичен печат Canson Infinity (270 g/m², 100% памук). Ограничен авторски тираж от 30 екземпляра, ръчно сигнирани, номерирани и датирани. (Арт книгата е реализирана като дипломен проект в магистърска програма „Илюстрация“ на специалност „Книга, илюстрация, печатна графика“, НХА).

БЕЛЕЖКИ

- ¹ Например първото издание на арт публикацията на Кристиан Болтански „Recherche et Presentation de tout ce qui Reste de mon Enfance“, 1969 г. е реализирано в тираж от 150 екземпляра, които се разпращат по пощата. Това поставя началото на движението mail art – алтернативна форма за популяризиране и разпространение на художествена творба.
- ² Например арт книгите на Герхард Рихтер, повечето от които са полиграфически реализирани във високи тиражи и използват конвенционалната мрежа за книгоразпространение, но представлявайки изцяло визуални произведения, те остават словесно нечетивни и нефункционални в общоприетия за книгата смисъл. По този повод Синтия Сибърс, основателка на Bainbridge Island Museum of Art, казва: „книгите на художниците са троякия кон в света на изкуството... не знаеш какво точно има вътре, докато то не се разкрие“.
- ³ Уилям Морис, Данте Габриел Росети, Джон Ръскин, Чарлз Рени Макинтош и др.
- ⁴ В съществуващата теоретична литература и класификация на арт книгите названията „концептуални арт книги“ (Conceptual Artists' Books; Konzept Künstlerbücher; Konzeptbücher) и „арт публикации“ (Artists' Publications; Künstlerpublikationen) имат еднакво значение и се използват за назоваване на един и същ вид концептуално определени арт книги с алтернативна визия, които са реализирани в относително по-високи тиражи чрез непретенциозни, масово разпространени репродукционни техники.
- ⁵ В библиофилската справка (Impressum) на арт книгата полиграфически реализираните тиражи, които не са авторски, се упоменават и съответно каталогизират като Open Edition („Отворен тираж“).
- ⁶ Other Books and So. В: *Monoskop*. [online], [прегледано на 06.09.2024]. Достъпно на: https://monoskop.org/Other_Books_and_So.
- ⁷ Franklin Furnace. В: *Monoskop*. [online], [прегледано на 06.09.2024]. Достъпно на: https://monoskop.org/Franklin_Furnace.
- ⁸ Като Емет Уилямс, Алисън Ноулс, Нам Джун Пайк, Волф Фостел, Робърт Филу, Джордж Брехт, Джеф Хендрикс, Даниел Споери, Алън Капроу, Клес Олденбург, Дитер Рот, Джон Кейдж и др.
- ⁹ CLAY, S. Dick Higgins and Something Els Press: Exploring the Ways and Means of Communication. В: *Ubuweb: Historical* [online], [прегледано на 06.09.2024]. Достъпно на: <https://ubu-mirror.ch/historical/gb/index.html>.
- ¹⁰ Наред с представяните в много частни галерии, арт книги се излагат и в редица значими като мащаб изложби, организирани от водещи световни музеи и институции за съвременно изкуство: The Artists and the Book 1860–1970, показана в Museum of Fine Arts в Бостън; The Page as Alternative Space 1909–1980 в Ню Йорк през 1980 г.; A Century of Artists' Books – Museum of Modern Art, Ню Йорк, 23.10.1994–24.01.1995; Artist's Books. The Collection – Hamburger Kunsthalle, Хамбург, 01.12.2017–02.04.2018; Showcase – Artists' Books from the Collection the Bayerische Staatsbibliothek – Bayerische Staatsbibliothek, Мюнхен, 20.09.2017–07.01.2018; Artists' Books – A Success Story – Museum Angewandte Kunst, Франкфурт, 07.05.–28.08.2022; 46: Artists' Books from Franklin Furnace Archive, 1976–2022 – Franklin Furnace Archive, Ню Йорк, 2022; Artists making books – poetry to politics – The British Museum, Лондон, 27.10.2022–18.02.2024 и др. Bainbridge Island Museum of Art представя постоянна изложбена експозиция на арт книги, която се обновява три пъти в годината с нови експонати от богатата колекция арт издания на музеи.
- ¹¹ Например: Курт Швитерс, Ед Ръша, Анди Уорхол, Роберт Раушенбърг, Едуардо Паолоци, Алън Капроу, Хамиш Фултън, Ричърд Лонг, Емет Уилямс, Джордж Мачунас, Дик Хигинс, Джордж Брехт, Дитер Рот, Волф Фостел, Нам Джун Пайк, Ендре Тот, Лорънс Уайнър, Джон Балдесари, Сол Левит, Хане Дарбовен, Иля Кабаков, Йохен Герц, Джоузеф Кошут, Йозеф Бойс, Кристиан Болтански, Гюнтер Брус, Он Кауара, Gilbert & George, Марина Абрамович, Рони Хорн, Маурицио Нанучи, Зигмар Полке и др. Днес: Анселм Кифер, Герхард Рихтер, Катарина Гензлер и мн. др.

¹² Освен ситопечат (сериграфия) и офсетов печат се използват и ксерографско фотокопиране, термо, лазерни, матрични и мастилено-струйни принтери, а днес – дигитален печат, ризограф и пр.

ЛИТЕРАТУРА

CASTLEMAN, R., 1994. *A Century of Artists' Books*. New York: Museum of Modern Art. ISBN 0-87070-151-7; 0-87070-152-5; 0-8109-6124-5.
HILDEBRAND-SCHAT, V., 2013. *Die Kunst schlägt zu Buche. Das Künstlerbuch als Grenzphänomen*. Bergisch Gladbach: Die Neue Sachlichkeit. ISBN 978-3-942139-32-8.
LIPPARD, L. R., 1977. The Artist's Book Goes Public. *Art in America*, Vol. 65, no. 1. ISSN 0004-3214.
MOLDEHN, D., 1996. *Buchwerke: Künstlerbücher und Buchobjekte 1960 bis 1994*. Nürnberg: Verlag für moderne Kunst. ISBN 978-3-928342-62-9; 3-928342-62-2.
THURMANN-JAJES, A., 2010. *Manual for artists' publications (MAP). Cataloging rules, definitions, and descriptions*. Bremen, Ljubljana. Chatou: Research Centre for Artists' Publications at the Weserburg, Museum of Modern Art. ISBN 978-3-928761-82-6; 978-3-928761-81-9.

THE ARTIST'S BOOK AS A GENRE IN CONTEMPORARY VISUAL ART – DEFINITION AND MAIN TYPES OF ARTISTS' PUBLICATIONS

Abstracts: The article lays the theoretical foundations for considering and understanding the Artist's Book as a unique form of expression in contemporary art. The Artist's Book is defined as a free visual work of the artist that is conceived and realized through the specific expressive means of the book and is realized independently of the traditional structures and distribution network of formal book publishing. Essential characteristics define the Artist's Book not as a literary genre but as a genre in the visual arts that derives from innovative ideas of the late 19th century and revolutionary currents in the avant-garde in the 20th century. The text elucidates the historical genesis and articulates the conceptual and aesthetic features of the two main movements: Artists' Books realized in limited editions and conceptual Artists' Books, also called Artists' Publications. The current trends in the highly dynamic development of contemporary Artists' Books, which are defined by a diversity of forms and innovative plastic and pictorial approaches of artists, are commented.

Keywords: Artist's Book; Artists' Publications; experimental book; limited edition; Small Press

Assoc. Prof. Regina Dalkalacheva, PhD
National Academy of Art
1 Shipka Street, 1000 Sofia, Bulgaria
E-mail: reginadalkalacheva@yahoo.de

ИСТОРИЯ НА КНИГАТА

BOOK HISTORY

A SURVEY OF VLADIMIR POLYANOV'S TRANSLATION
OF EDITH NESBIT'S SHAKESPEAREAN TALES IN THE CONTEXT
OF SHAKESPEAREAN ADAPTATIONS
FOR CHILDREN IN BULGARIA (1878–1944)

Miryana Dimitrova

Independent scholar

<https://doi.org/10.70300/egMoh1s9xYaY>

Abstract: *The article considers Vladimir Polyakov's volume of Shakespearean plays adapted for children, published in 1937, within the context of other such adaptations during the period 1878–1944. Entitled "Shakespeare for the young", the volume indicates that it is Polyakov's translation from the English but the original text remains unnamed. Although it has not been previously acknowledged, the translation, as I argue in this essay, is of Edith Nesbit's Shakespearean tales published in the first decade of the twentieth century. Together with other findings in the National Library in Sofia, Polyakov's volume is presented as belonging to a felicitous period for Shakespearean editions for children, the majority of which were translated from English, German and Russian.*

After an overview of the beginnings and context of Shakespearean adaptations for children in Great Britain and Bulgaria, I focus on Polyakov's volume and explore the choice of plays, elucidating various aspects of the translator's engagement with the original text.

Keywords: *Shakespearean drama; Bulgaria; translation; reception; adaptations for children; Vladimir Polyakov; Edith Nesbit*

The emergence of the Anglophone literary phenomenon of Shakespearean adaptations for young readers at the beginning of the nineteenth century was the result of a shift in the social perception of children – their transformation from miniature adults and workforce to school pupils and a social group progressing through a separate stage of life with its own specific needs. This, together with the general improvement of standards of living, which allowed people better access of books and magazines, and, later, the introduction of compulsory primary education, facilitated the familiarization of children and adolescents with

Shakespeare in an institutionalised form. More importantly, as Susanne Greenhalgh notes, Shakespeare was employed in the upbringing of these young people in the Victorian social and gender roles (Greenhalgh 2007, 128).

While all children's Shakespeare was (and is) essentially didactic, the validity of this claim was more candid in the adaptations in the nineteenth and the beginning of the twentieth century. However, their authors faced the challenging task to steer the interpretation in such a way as to avoid the pitfalls of overt moralistic message and to introduce necessary alterations and abridgement without compromising the plays' action and Shakespeare's masterful characterization. These edifying projects were undertaken mainly by women and this fact correlated with one of the main aims of the Shakespearean adaptations – to make the plays accessible to girls.¹

Although Georgianna Ziegler has demonstrated that the idea that children could benefit from learning the Shakespearean plays in the form of a story dated from the eighteenth century (Ziegler 2006, 132–151), it was perhaps most famously put to practice by Charles and Mary Lamb. Their *Tales from Shakespeare*, a hugely popular re-telling of twenty plays, was originally published in 1807. It has been reprinted numerous times over the years and heralded a steady wave of children's Shakespearean adaptations across Europe. The same year saw the publication of the now somewhat infamous *Family Shakespeare* by another brother-sister team – Thomas and Henrietta Bowdler. This first edition contained twenty plays adapted by Henrietta (the selection included history and Roman plays, thus differing from the Lambs' compilation which entirely omitted them), while for the second edition in 1818 her brother added another sixteen works. The Bowdlers went to great lengths to “sanitize”, as it were, Shakespeare's texts – their heavy-handed moralizing strategy to make the plays less obscene, enforced by omissions of any sexual innuendo, has earned their approach the moniker “Bowdlerization” (Whiteing 1916, 100–111).²

At the turn of the century, in 1897, another woman, Edith Nesbit, a prolific children's author and co-founder of the socialist Fabian society, published her compilation of adapted plays – *The Children's Shakespeare*. The book comprises twelve plays and opens with an introduction, in which the author converses with her children who, while interested in reading Shakespeare, find him difficult and tedious but welcome the re-tellings of the plays in the form of fairy-tales. A second edition entitled *Twenty Beautiful Stories from Shakespeare* was published in 1907 and includes eight additional stories. A third version, *Children's Stories from Shakespeare* (1912), consists of eleven of the previously published texts and features an original essay – *When Shakespeare was a boy* by F. J. Furnivall.

Nesbit's novel ways of story-telling are evident in her renditions of Shakespeare. Naomi Miller states that although her texts are still patronising the young reader, they are “less gendered and hierarchical” than those by the Lambs and the Bowdlers (Miller 2007, 141). Nesbit is inclined towards emphasising the more entertaining, fantastical, fairy-tale aspects of Shakespeare while at the same time displays sensitivity to the political and social implications of the texts,

especially in relation to the experiences of women. As Amy Scott-Douglass points out “she pays especially careful attention to Shakespeare’s female characters, altering Shakespeare’s plots in ways that draw attention to the larger social tensions contributing to the plights of girls and women” (Scott-Douglass 2011, 357). In her introduction to the 1997 edition of selected Shakespeare tales by E. Nesbit, Iona Opie claims that Nesbit “has rehabilitated the plays as pure entertainment. She tells the stories with clarity and gusto, guiding the reader through the twists and turns of the plot, and giving the flavor of each play by the skillful use of short quotations” (Nesbit 1997, 7).

An overview of Shakespeare adaptations for children in Bulgaria (1878–1944)

Shakespeare’s plays were first translated in Bulgarian in the nineteenth century and soon after the liberation of the country from Ottoman rule, the desire to westernise and catch up with the cultural processes in Europe shaped a new generation of artists and intellectuals whose knowledge and output brought the Bard’s works to the young Bulgarian reader. The National Library in Sofia holds a plethora of remarkably heterogeneous re-tellings of Shakespeare’s plays for children, mainly translated from English, German and Russian. Since these works have not been sufficiently explored yet, especially in the Anglophone field of reception of Shakespeare, I offer a brief outline of the majority of them before focusing on the specific volume, subject to examination in this essay.

The earliest editions available at the National Library are two translations from the Russian of Charles and Mary Lamb’s *Tales from Shakespeare*. These are *The Merchant of Venice* and *Measure for Measure*, translated by Toncho Marinov and published in two separate small volumes in 1881–1882. Boika Sokolova lists more published tales – *The Comedy of Errors* (1881), translated from the Russian, but also *King Lear*, *The Tempest*, *Hamlet*, *Romeo and Juliet* and *Macbeth* (1882–1887), all translated from the English (Sokolova 2006, 170).³ While this seems to be the only *Measure for Measure* for children for the given time frame, *The Merchant of Venice* proved a very popular text.⁴ It appeared in at least another three different versions. A volume comprising adaptations of *The Merchant of Venice*, *Macbeth*, *Coriolanus*, and *King Lear*, translated and edited by G. Palashev, was published in 1914. The format is unconventional – although re-told as a prose narrative, each story contains various scenes, deemed more important by the editor, which are presented in verse. The book is a colourful assemblage of translations: Palashev uses A.W. Schlegel’s German translation of *The Merchant of Venice*, his *Macbeth* draws on Konstantin Velichkov’s translation, with elements introduced by Palashev himself, based on Friedrich Bodenstedt’s translation. *King Lear* comes in the verse translation of Georg Herwegh’s German version, while *Coriolanus* is translated in prose from the verse translation by Adolf Wilbrandt. All sources, including those of the illustrations – by John Gilbert – are duly acknowledged by the editor.

Another book series entitled “Shakespeare for the young”, which is distinct from Palashev’s volume, features original adaptations of *The Merchant of Venice* and *Macbeth* by Nikolai Rainov, published as two separate volumes (the former also including illustrations by Gilbert). Rainov, who was a prolific literary figure with affinity to fairy-tales, wrote detailed introductions, extracting from the Shakespearean text and characterisation universal statements about the human nature and the moral norms one should abide to.

Yet another “Shakespeare for the young” series was launched c. 1931. *Othello*, *Hamlet*, *King Lear*, a *Romeo and Juliet* (listed in the National Library catalogue but unfortunately unavailable) and a *Falstaff* were published as small paperbacks. Three translators worked on these editions – Zh. M. Stanev (the pseudonym of Nadezhda Geleva Yanakieva), N. Georgiev and V. Kutikov. However, the original texts and source language(s) remain unknown.

Three versions are particularly obscure insofar as they do not acknowledge even the names of the translators and authors. An anonymous version of *The Tempest* was published in 1938. A small book containing *Hamlet*, *Prince of Denmark*, plus fairy-tales and poems unrelated to Shakespeare, appeared in 1939. The volume is edited by Iliya Glavusanov. An anonymous 1942 edition of *Falstaff*, with colour illustrations lists B. Velez and Gr. Trichkov as editors. *Falstaff* is a curious addition to the Shakespearean children’s canon in Bulgaria. Both available editions present the life of the eponymous character by constructing a comic narrative combining episodes from *Henry V*, *Henry IV* and *The Merry Wives of Windsor* – none of these plays had been adapted for children in Bulgarian at the time.

With the exception of the Lambs’ *Tales* and Palashev’s compilation meticulously listing his sources, the majority of adaptations provide little or no information regarding the provenance of the source material and/or even the translator of the text. These striking omissions point to a major issue which the Bulgarian book publishing dealt with (or rather attempted to bypass) at the time, namely acknowledging the foreign authors’ copyright. Vasil Zagorov points out that the belated development of literature and science in Bulgaria (due to various circumstances related to its position under Ottoman rule) which only accelerated its progress in the late nineteenth and the beginning of the twentieth century was marked by difficulties in distinguishing between author, translator and editor (Zagorov 2013, 26) – a problem evident in the Shakespearean adaptations discussed above. Even though a copyright law was introduced in the aftermath of the First World War, the legislation was often ignored and as Zagorov writes “despite the wide public debates in Bulgaria, during that period only the rights of local authors were protected, while the works by their foreign colleagues were regularly published as pirate reproductions” (Zagorov 2013, 31).⁵

Vladimir Polyanov's translation of Edith Nesbit's Shakespeare

The problem of acknowledging the author of the original Shakespearean adaptations is also manifest in the selection of eleven re-tellings of Shakespearean plays, translated from a non-identified English original by Vladimir Polyanov and published in 1937. Polyanov (a pseudonym of Georgi Todorov (1899–1988) was a writer and theatre director – author of numerous novels, short stories and plays, he was among the pioneers of Bulgarian expressionism. Upon close examination and on the basis of linguistic comparison, I have identified Polyanov's text as a translation of Edith Nesbit's adaptations, published between 1897 and 1910. The remainder of this article examines these translations more closely, with particular emphasis on the choice of plays and various facets of Polyanov's engagement with the original text.

The 120-page book stands out with its uniformity, remarkably different from the other Shakespearean adaptations considered during the period – it is a rare example of a single volume containing texts by the same author. The assumption that Polyanov worked mainly with Nesbit's first edition – *The Children's Shakespeare* – is confirmed by the presence of the introduction, which appears only in that edition, translated by Polyanov in full. The selection of plays also points to *The Children's Shakespeare*: out of twelve texts included in it, Polyanov omits only two – *Pericles* and *Cymbeline* – and to the remaining ten he adds *Macbeth*, taken from the second edition of Nesbit's stories. However, the book features illustrations found in Nesbit's third edition (J. H. Bacon, A. R. A., Harold Copping, and Arthur Dixon, uncredited).

The subtleties of the process of adapting plays into prose stories are aptly described by Megan Lynn Isaac: "The process of turning the dialogue of a play into the narrative of a story forces the editor to take interpretive positions. There are no stage directions in *Hamlet* to explain how King Claudius should deliver his lines, but if an adaptor of the play tells readers that Claudius spoke 'slyly', 'with a sneer', or 'in an oily voice', readers receive a very specific message about how to interpret the King" (Isaac 2000, 7). These observations are also valid for Polyanov's translation. The degree of liberties taken by the translator varies from play to play but on close inspection, certain patterns which reveal artistic and interpretative strategies emerge. The translation of some of the texts, such as *Hamlet*, *King Lear* and *The Taming of the Shrew*, does not show any obvious discrepancies or deliberate changes. The majority of other plays, although retaining the original meaning of Nesbit's adaptation, demonstrate various purposeful (and on some occasions perhaps unintended) variations. I suggest that these can be ascribed to three main strategies: to add more emotional intensity to some characters (resonating with Isaac's statement above) or to reduce it; to omit or alter elements in the narrative that might sound too foreign to the Bulgarian young readers. Although a detailed linguistic analysis is beyond the scope of this article, a few examples of each of these aspects of his treatment of the text will elucidate Polyanov's approach.

In the final scene of *Romeo and Juliet* Romeo confronts Paris in the tomb of the Capulets; Nesbit writes: “Then Paris said, ‘I defy you — and I arrest you as a felon’” (Nesbit 1997, 17). Polyanov embellishes Paris’s emotion – “I despise you... and I arrest you as a villain, – yelled Paris, full of hatred” (Shakespeare 1937, 16). He also enhances Macbeth’s internal tribulations. After being addressed as Thane of Cawdor, Macbeth thinks of the third prophecy made by the witches – that he would be king. In Nesbit’s text, he turns to Banquo asking him: “you see that the witches spoke truth concerning me. Do you not believe, therefore, that your child and grandchild will be kings?” (Nesbit 1997, 68); compare this with Polyanov’s addition: “he felt overwhelming excitement. Macbeth was quick to hide his feelings. He turned to Banquo and asked him jokingly...” (Shakespeare 1937, 81). In *The Merchant of Venice*, although portraying Shylock as stone-hearted and resentful, neither Nesbit nor Polyanov mention that he is a Jew. However, Polyanov adds an extra sentence to highlight the usurer’s hatred for Antonio “This cannot continue like this much longer. The day will come when Antonio will be at my disposal and I’ll have my revenge for the humiliation that I am suffering now” (Shakespeare 1937, 31).

The Tempest and *The Winter’s Tale* provide examples of the opposite approach – to reduce the characters’ emotionality or to alter the perception of it. Prospero’s enemies are naturally vicious – Nesbit writes: “In their cruelty and hatred they put his little daughter, Miranda (not yet three years old), into the boat with him, and sailed away, leaving them to their fate” (Nesbit 1997, 48). Polyanov, more impassively, just states that both Prospero and Miranda were put on the boat (Shakespeare 1937, 92). Prospero’s relationship with the inhabitants of the island is subtly re-defined; thus Nesbit: “For he treated them kindly as long as they did his bidding, and he exercised his power over them wisely and well” (Nesbit 1997, 49); the sentence according to Polyanov: “He treated them favourably and exercised his kingly power wisely. This is why they followed his orders” (Shakespeare 1937, 94). While Nesbit clearly presents Prospero as a ruthless master, Polyanov’s Prospero appears more benevolent and regal. In *The Winter’s Tale* Nesbit demonstrates particular resentment towards Leontes, who accuses his wife Hermione of adultery. She describes him as a “violent-tempered man and rather silly”; also “he took it into his stupid head that...” (Nesbit 1997, 85). This moral judgment is toned down by Polyanov, whose Leontes is “rowdy and unthinking”; “he got into his head a stupid suspicion...” (Shakespeare 1937, 101). In both cases Leontes’s inherent stupidity is not reflected in the Bulgarian version. When presenting the baby to his husband, Nesbit’s Hermione is hoping to appease him, convinced that she “has done nothing wrong and loved him more than he deserved” (Nesbit 1997, 86). In Polyanov’s version she hopes to “soften the king’s hard heart so that he may be kind to the poor queen” (Shakespeare 1937, 102). Thus, although judging Leontes’s flaws, Polyanov mitigates Nesbit’s characteristic female partisanship.

The changes Polyanov introduced for clarity begin with the introduction. Entitled “Why I wrote these tales”, it adds an edifying element by informing the reader of Shakespeare’s importance: “That day we went to the theatre to watch a play by Shakespeare, the great English writer, who lived three hundred years ago and wrote the most beautiful plays in world literature” (Shakespeare 1937, 5). Notable omissions include Ariel’s songs in *The Tempest*, which may have been deemed too difficult to translate for children; however, in place of the first song, Polyanov adds a beautiful original description: “he sang quietly and gentle, as if the leaves that were falling on the mirror-like surface of the nearby lake were sighing” (Shakespeare 1937, 96). In translating Prospero’s address to Ferdinand ““you come here as a spy,’ [...] ‘I will manacle your neck and feet together, and you shall feed on fresh water mussels, withered roots and husk, and have seawater to drink. Follow.”” (Nesbit 1997, 54), Polyanov reduces it to “You have come here as a spy, [...] I will put you in shackles and make you a prisoner. Follow me!” (Shakespeare 1937, 96) When the sight of Ferdinand and Miranda playing chess is revealed to Ferdinand’s father Alonso, Polyanov’s version of the scene omits the game, leaving the two lovers “happily embraced” (Shakespeare 1937, 99). In her verdict in *The Merchant of Venice*, Portia addresses Shylock as a “foreigner” (Nesbit 1997, 28); Polyanov replaces it with “usurer” (Shakespeare 1937, 37), a decision, which, given the fact that Shylock is not defined as a Jew, avoids possible confusion about his identity.

Conclusion

This article aimed to bring to light the connection between two literary works from the first half of the twentieth century – Edith Nesbit’s re-tellings of Shakespearean plays and their Bulgarian translation by Vladimir Polyanov. Albeit uncredited as the author (this omission was not a precedent but indicative of a problematic practice in Bulgarian publishing during the period), eleven of Nesbit’s stories reached the Bulgarian reader as part of a stable and vibrant trend in book publishing of Shakespearean adaptations for children. Thus Amy Scott-Douglass’s observation that there is a public consensus, “an underlying if not outspoken notion that Shakespeare is good for people, and that Shakespeare is particularly good for the young” (Scott-Douglass 2011, 350), found an expression in Bulgarian society as the Shakespearean adaptations were, according to their publishers, recommended for children and often bearing the seal of approval of the Ministry of education, and in Polyanov’s case, of the Ministry of war as well.

As my comparative analysis of specific aspects of Polyanov’s translation hopefully demonstrated, despite the various slight modifications his version retains its fidelity to the originals and displays consistency and sensitivity to the English linguistic expression. His prose reflects the vibrancy of Nesbit’s narrative and renders it comprehensible for younger readers. A more detailed analysis would undoubtedly reveal further facets in Polyanov’s approach and motivation behind his interpretative choices, especially if his translation is positioned more

firmly in the context of the educational practices in Bulgaria at the time. Illuminating connections may be established with the recently published (2024) Bulgarian edition of Nesbit's tales, in a new translation by Christina Dimitrova, attesting to Polyanov's acumen in choosing to introduce the Bulgarian children to an author who proved to be of such enduring fame.

NOTES

- ¹ On Mary Lamb's more compassionate portrayal of female characters, see Scott-Douglass (2011, 354).
- ² On the "taming" of the female sexualised body in these adaptations, see Scott-Douglass (2011).
- ³ Selected stories from The Lambs' Shakespeare were also translated from the English by Nadia Budurova and others in the 1930s.
- ⁴ On the early reception of the play in Bulgaria, see Sokolova (2006).
- ⁵ All translations from Bulgarian are mine unless otherwise stated.

REFERENCES

- BOWDLER, T., 1863. *The Family Shakespeare*. London: Longman.
- GREENHALGH, S., 2007. Introduction: reinventing Shakespearean childhoods. In CHEDGZOY, K., GREENHALGH, S., SHAUGHNESSY, R., 2007. *Shakespeare and Childhood*. 117–137. Cambridge: Cambridge UP. ISBN 978-0-521-87125-9.
- ISAAC, M. L., 2000. *Heirs to Shakespeare: Reinventing the Bard in Young Adult Literature*. Portsmouth, NH: Boynton/Cook Publishers. ISBN 978-0867094947.
- LAMB, C. and M. LAMB., 2016. *Tales from Shakespeare*. London: Penguin. ISBN 9780141321684.
- MARCUS, L. S., 1978. *Childhood and Cultural Despair*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press. ISBN 0822933675.
- MILLER, N., 2007. Play's the thing: agency in children's Shakespeares. In CHEDGZOY, K., GREENHALGH, S., SHAUGHNESSY, R. *Shakespeare and Childhood*. 137–153. Cambridge: Cambridge UP. ISBN 978-0-521-87125-9.
- NESBIT, E., 1897. *The Children's Shakespeare*. London: Raphael Tuck & Sons.
- NESBIT, E., 1907. *Twenty Beautiful Stories from Shakespeare*. Chicago: Hartel, Jenkins and Co.
- NESBIT, E., 1912. *Children's Stories from Shakespeare*. London: R. Tuck.
- NESBIT, E., 1997. *The Best of Shakespeare: Retellings of 10 Classic Plays*. Oxford: Oxford University Press. ISBN 0-19-511689-5.
- SCOTT-DOUGLASS, A., 2011. *Shakespeare for Children*. In BURNETT, M., STREETE, A., WRAY, R. (eds.) *The Edinburgh Companion to Shakespeare and the Arts*. 349–377. Edinburgh University Press. ISBN 9780748635238.
- SHAKESPEARE, W., 1931. *Falstaf*. Prev. N.Georgiev. Sofia: Zh. Marinov.
- SHAKESPEARE, W., 1881–1882., *Shakespeare v razkaz za detsa*: Kniga 1–2. Prevel ot ruski Toncho Marinov. Varna: Blaskov; Sofia: Yanko Kovachev.
- SHAKESPEARE, W., 1914. *Shakespeare za yunoshi*. Prevede i stakmi za yunoshi v razkazna i dialogichna forma G. Palashev. Sofia: Pridvorna pechatnitsa.
- SHAKESPEARE, W., 1930. *Venetsianski targovets*. Prerazkaza za yunoshi Nikolai Rainov. Sofia: Hemus.
- SHAKESPEARE, W., 1930. *Makbet*. Prerazkaza za yunoshi Nikolai Rainov. Sofia: Hemus.
- SHAKESPEARE, W., 1931. *Shakespeare za yunoshi*. Sofia: Zh. Marinov.

- SHAKESPEARE, W., 1937. *Shakespeare za mladite*. Nay-hubavite proizvedenia, prispособeni za detsa i yunoshi. Prevel ot angliiski Vl. Polyanov. Sofia: Shipka, 1937.
- SHAKESPEARE, W., 1938, *Burya*. Prerazkazana za detsa. Sofia: Knipegraf.
- SHAKESPEARE, W., 1939. *Hamlet*: razkaz, prigoden za detsa. Sofia: Tsentrala na balgarskata kniga.
- SHAKESPEARE, W., 1942. *Falstaf*. Sofia: litogr. Zvezda.
- SOKOLOVA, B., 2006. 'If to Have a Lot is Not Possible': The Bulgarian Journey of Mary and Charles Lamb's *Tales from Shakespeare* and Other Shakespeare Adaptations for Children. *Shakespeare*, 2:2, 168–178, DOI: 10.1080/17450910600983810.
- WHITEING, R., 1916. Bowdler Bowdlerised. *The English Review*, 100–111.
- ZAGOROV, V., 2013. Iz Istoriyata na Avtorskoto pravo v Bulgaria (1878–1948), *Biblioteka* 1, 25–34. ISSN 0861-847X.
- ZIEGLER, G., 2006. Introducing Shakespeare: The Earliest Versions for Children. *Shakespeare* 2.2, 132–151. ISSN 745-0926.

Miryana Dimitrova, PhD

PhD degree:

King's College, London

National Academy of Theatre and Film Arts (NATFA), Sofia

Independent scholar

E-mail: miryana.dimitrova@gmail.com

ИСТОРИЯ НА КНИГАТА
BOOK HISTORYЦЕНЗУРНИТЕ СПИСЪЦИ ОТ 1944 Г. –
МАТРИЦА ЗА ПОЛИТИЧЕСКО ДЕЙСТВИЕ**Маргарет Понпетрова**

Държавна агенция „Архиви“

<https://doi.org/10.70300/ukTNINKlihyr>

Резюме: След извършването на преврата на 9 септември 1944 г. и установяването на власт на правителство на Отечествения фронт (септември 1944 г.) се предприемат ограничителни мерки по отношение на разпространяваната дотогава литература с профашистко и фашистко съдържание, издания, пропагандиращи националсоциализма и политиката на Третия райх, както и такива с антисъветско, антибританско и антиамериканско съдържание. Първите два списъка с подобни издания се появяват още в края на 1944 г. В тях обаче фигурират и широк кръг издания, които нямат нищо общо с литературата, официално обявена за подлежаща на изземване. Впечатляващ е големият брой издания, отнасящи се до българската монархия, както и литературата, посветена на националния въпрос, преди всичко на темата за Македония. С основание може да се твърди, че тези списъци служат като своеобразна матрица за политически ограничения и различни репресии и бележат началото на институционална цензура в страната.

Ключови думи: цензура; списъци на забранени книги; идеологическа репресия

Началото на отечественофронтовската цензура

Проблематиката за политическата цензура след 9 септември 1944 г. е от значение за изясняването на културната политика на Комунистическата партия, за реконструирането на механизмите на репресия и манипулация в сферата на книгоиздаването и печата.

Темата за цензурните списъци на книги, в по-общ план – за комунистическата цензура, е разработена в отделни изследвания на Пламен Дойнов (Doynov 2018; Doynov 2017), Илко Пенелов (Penelov 2005; Penelov 2009), сборник изследвания под редакцията и с встъпителна студия на Пламен Дойнов. По темата разработки имат също Весела Чичовска, Радка Пенчева (Pencheva 2007), Алберт Бенбасат (Benbasat 2010). Специално на първите

два списъка се спира Николай Поппетров, който ги проучва с оглед на характеризираната като фашистка литература (Poppetrov 2018).

По силата на преминаването на страната в лагера на съюзниците от Антихитлеристката коалиция се налага ликвидиране на пропагандните форми на авторитарния режим, насочени срещу СССР и западните му съюзници, демокрацията, комунизма, еврейството, както и на материалите с профашистка и прохитлеристка пропаганда. Основна стъпка, която режимът предприема през есента на 1944 г. в тази посока, е за прочистване на обществените библиотеки и книжарници от литература с фашистко съдържание, както и от публикации против комунизма, Съветския съюз и западните демокрации. Прието е специално 12 Постановление на Министерския съвет (МС) от 6 октомври 1944 г. В мотивите към него министърът на пропагандата Димо Казасов изтъква необходимостта от изземване на „печатни издания с фашистки тенденции, пропити от омраза към Съветския съюз или руския народ или в духа на пакостна пропаганда в полза на хитлеристка Германия и фашистка Италия“. Постановлението лаконично обявява: „Изземват се от държавата всички книги с прогермански и изобщо фашистки и расистки характер, както и книгите, написани против Съветския съюз и свободолюбивите народи от всички места и лица, където и да се намират те“ (Sadat nad istoricite 1995, 22). Тази твърде широка формулировка дава основание за прочистване не само на библиотеки, книжарници и книжарски складове, което впрочем има своята моментна логика, но и на литература от домовете на частни лица, подложени на един или друг вид репресия. Постановлението мотивира кръга на изданията, които подлежат на изземване. В него ясно са определени видовете текстове, но не са посочени никакви действия след тяхното изземване. По-късно това поражда ред организационни проблеми.

На 1 ноември с. г. се приема и съответната Наредба за прилагането на Постановлението. С това се отговаря и на изискването в съглашението за примирие със съюзниците от Антихитлеристката коалиция от 28 октомври 1944 г. за изкореняване на фашистката пропаганда и за контрол над печата и изданията.

Постановлението за изземване на литература е последвано от две решения, които отразяват спецификата на политическата ситуация в страната и пряко засягат книгоиздаването и печата. На 16 октомври 1944 г. са отменени разпоредбите на авторитарната цензура – Наредбата за печата и Наредбата-закон за временния надзор на печата. Ликвидирането на предварителната цензура обаче се заменя с контрол след отпечатването. От 17 октомври 1944 г. започва да действа системата на контрол, организирана от Бюро „Печат“ към Държавна сигурност. В неговите прерогативи влиза контрол над всички печатни произведения и над печатниците (Sadat nad istoricite 1995, 64–68; Penelov 2005, 142–143; Penelov 2009, 124).

В изпълнение на Постановлението първоначално, в края на 1944 г., са изработени два списъка с инкриминирана литература (Sadat nad istoricite 1995, 24–43, 43–50). С тях се въвежда механизъм на ограничения – специфична форма на репресия. По-късно е изготвен и трети списък. В настоящия текст се анализират първите два, доколкото дават достатъчни основания за глобални изводи по характера на съдържанието и начина на изготвянето на описите на подлежащи на изземване книги.

С тези списъци фактически се установява началото на системна цензурна политика, която с различни модификации ще продължи до втората половина на 50-те години. Те са типичен пример за ретроспективна цензура, за разлика от упражняваната по време на авторитарния режим (1934–1944) предварителна цензура и от упражняваната чрез Бюро „Печат“ към Държавна сигурност от октомври 1944 г.

Първите два списъка представляват основни документи, които разкриват в няколко посоки действията на режима. На първо място, позволяват да се очертае кръгът от теми, които са поставени под своеобразна забрана, подложени са на идеологическо преследване. Дават възможност да се изключат теми, автори и произведения, които не отговарят на идеологическите претенции на управляващите.

Двата документа отразяват общата общественно-политическа обстановка, атмосферата на силно негативно отношение към предишния режим, респективно исторически период. След преврата от 9 септември и реалното участие във война срещу Германия логично е силното, масово разпространение на антигермански нагласи, които подсилват отрицателното отношение към политиката на страната до политическата промяна.

В двата текста влизат произведения от така наречената общественно-политическа група текстове – политологически, социологически, като и публицистика и художествена литература. Последната е в широк диапазон, от поезия и проза до драми и есеистика – фактически няма жанр, който да не е застъпен.

Списъците не са хомогенни и включват както самостоятелни издания – книги и брошури, така и периодика. Първият, който може да се датира условно от октомври – ноември 1944 г., съдържа 701 индекса, а вторият, подготвен малко по-късно същата година – 292 позиции. Изработени са от комисия с участието на по един представител от Министерството на пропагандата, Националния комитет на Отечествения фронт, Народната библиотека и Дирекцията на милицията (Sadat nad istoricite 1995, 50; Penelov 2005, 143).

Трудно може да се отговори кои са източниците за информация, използвани от авторите им, особено като се има предвид състоянието на библиотеките в столицата непосредствено след промяната от септември 1944 г.

(Bozhinova 1948, 404). Прикнижна библиография и библиографски списъци, наблюдения над някои библиотечни сбирки са най-вероятно основните сведения, обработени от комисията.

Основен акцент в списъците пада върху издания от края на 30-те години и особено от годините на войната. Във втория списък са включени и текстовете от 20-те години, но това не променя общата констатация.

Авторите, застъпени в списъците, са от различни поколения, отново с известна тежест на тези, включили се в обществено-политическия и литературния живот през 20-те до началото на 40-те години.

За разлика от политици и политически пропагандисти, писателите са съвсем малка група. По-изявените имена са Стилиян Чилингиров, Димитър Талев, Фани Попова-Мутафова, Змей Горянин, Славчо Красински, Владимир Полянов, Павел Спасов (със своя роман „Шлеповете пътуват“) (Doynov 2017, 169–173).

Включването им е по различни причини – за техни националистически произведения, поради факта, че са подсъдими (Ф. Попова-Мутафова, Змей Горянин), защото са жертва на ожесточена кампания (Павел Спасов) и др.

Освен подсъдими пред Народния съд, в списъците фигурират и имената на автори, които вече са станали жертва на извънсъдебна разправа – Димитър Гаврийски, Йордан Бадев, Данаил Крапчев, Ненчо Илиев.

В списъците влизат произведения на значителна част от писателите, представени в обвинителната статия на Борис Делчев от 5 октомври 1944 г. като „писатели фашисти“ (Doynov 2017, 162–165).

Без съмнение, в двата списъка е отразено значително количество откривена профашистка и пронационалсоциалистическа литература, произведения на Адолф Хитлер, Рихард Валтер Даре, Алфред Розенберг, Ото Дитрих, български пропагандатори на фашизма като Димитър Гаврийски, изтъкнати представители на фашистките елити като Александър Сталийски, Любомир Владикин, Стефан Караджов и др.

Първият списък е обстоен документ, в който вписванията са обособени в две части – под авторско име (от индекс 1 до 515) и под заглавие (останалите). В условно оформената втора част са включени и названия на поредици и на периодика.

Вторият списък включва вписвания под авторско име, както и периодика, периодични поредици, пропагандни издания на чужди езици.

В двата списъка са посочени периодични издания като „Бранник“, „Орле“, „Нова Унгария“, „Народен страж“, поредиците „Съвременна България“, „Прослава“, „Заветът на героите“, „Философия и социология“, „Нова Европа“, „Парламентарни речи“, издаваните на български език в Германия „Млада Европа“, „Нова Европа“, „Сигнал“ и др. Изрично са указани „всички издания“ на германската пропаганда, както и на германската академична кул-

турна обмяна, изданията на Петър Атанасов, речите на министрите и народните представители, на Хитлер, Гьобелс и другите националсоциалистически лидери.

Тематично съдържание на списъците

Основното ядро на списъците е литературата, пряко посочена в Постановлението. Това са публикациите от български и немски автори, между последните са и текстове на български език, издавани в Германия и посветени на широк кръг теми: политиката на Третия райх, издания, представящи германски стопански и други институции, речи и други публикации на представители на германското правителство и на водачи на национал-социализма. Към тази група спадат и издания, представящи италианския фашистки режим, външната политика на Италия, също книги за Испания, Япония, Словашката държава.

Голяма група заглавия са пропагандни издания за войната между Германия и Запада, както и за войната със СССР: дипломатически документи, солидни анализи от типа на тези от Гизелхер Вирзинг или Антон Жижка, както и пропагандна литература, предназначена за непретенциозна масова публика. В тази основна група влизат и публикации срещу Великобритания и САЩ, против западната плутокрация и болшеvizма. Като акценти трябва да се посочат публикациите по темата за националсоциалистическия проект за „Нова Европа“, включително немалка група заглавия от немски и български автори против евреите.

Втори водещ акцент сред цензурираните издания включва проблематиката за авторитарния режим, установен през май 1934 г.: неговите реформи, стопанска и социална политика, пропагандата на отделни негови мероприятия – тук попадат немалък брой парламентарни речи на министри и депутати, публикации по идеологически въпроси и др. Към тази проблематика спадат и различните публикации за външната политика на страната, включително такива за Версайската система, Ньойския мирен договор, Обществото на народите, отношението към Сърбия, Гърция и др.

В списъците са включени и значителен брой издания на крайнодесните организации. Сред тях изпъкват пропагандните издания на Христо Кунчев, водач на краткотрайно съществувалата Националсоциалистическа българска работническа партия (НСБРП) (1932–1934), от неговата библиотека „Родобран“.

Няколко основни издания на легионерското движение (Съюз на българските национални легиони), както и издания на държавната младежка организация „Бранник“. Особено добре застъпени са изданията на съюзите „Отец Паисий“ – Всебългарския съюз и младежката организация.

Сред литературата от чужди и български автори изпъква групата на антисъветските (антиболшевишки) издания, на руски емигранти, на герман-

ската пропаганда, такива от български автори, както и издания, специално ориентирани срещу българските комунисти.

Трябва да се посочи съществуването на две значителни групи текстове, които рязко се отличават от определената в Постановлението тематика. Първата група е литературата, посветена на монархията и преди всичко на цар Борис. Включени са фактически всички основни биографични книги за него – от Н. П. Камчийски, Н. Атанасов, Ненчо Илиев, К. Темистоклев, сборници по повод 20-годишнината от възшествието му на престола, както и произведения с литературен характер – например от Цветан Чачановски и др. Съвсем ясно проличава, че независимо от запазенния монархическия режим, излъчването на ново регентство и формалното спазване на правилата при приемане на законите и откриването на парламентарните сесии, още през първите месеци от установяването на новия режим въпросът за монархията изглежда предрешен. Монархическата тема присъства в първия и втория списък с общо близо 50 заглавия.

Вторият тематичен кръг е свързан с българския национален въпрос. Той включва литература за Македония, Беломорието, Добруджанския въпрос, както и публикации за мирната ревизия и др., включително пътеписи, краеведски текстове, есеистични публикации. Там попадат такива книги като пътеписа на Стилиян Чилингиров „През Македония“, есетата на Златка Чолакова „Свободата на Македония“, „Ела в Охрид“ от Асен Каваев, краеведската книга на Димитър Талев за Прилеп, „Град Охрид“ от Иван Снегаров.

Художествената литература, отразена в списъците, е свързана предимно с монархията, националния въпрос, българо-германските отношения. Такива например са книгите на Дамян Калфов, Ненчо Илиев и др.

Анализът на списъците поставя въпроса за критериите, прилагани при подбора на изданията. Прави впечатление отсъствието на някои автори и издания в списъците. Не са включени основни периодични издания на легионерите (например „Труд и вяра“) и ратниците, списание „Илюстрирана политика“ (при условие че още в първия списък е акцентирано върху изданията на Петър Атанасов). Включени са литературни произведения за Македония от Георги Константинов и Златка Чолакова, но не и пътеписните книги за Добруджа и Македония от 1941–1942 г. на Добри Немиров или книгата с есета и пътеписи за Македония от Владислав Алексиев. Не е обяснимо, освен с факта, че е подведен под отговорност от Народния съд, включването на пътеписната книга на Хр. Бръзицов „Как ми се мярна Европа“ в първия списък, както и книгата му с интервюта „Когато те говорят“ – във втория. При Георги Константинов вероятно с близостта му до организациите „Отец Паисий“ и „Бранник“ и с кампанията в пресата срещу него може да се обясни включването на книгите му „Паисий“ и „Мечтател безумен“.

В разглеждания контекст прави впечатление включването от сферата на историческите изследвания само на „История на българите“ от Петър Мутафчиев, още в първия списък.

Основни недостатъци

На първо място, трябва да се посочат небрежното, неточно и непълно описване, сгрешените имена – лични и фамилни, и неточно възпроизведените заглавия. Случаите са буквално десетки, като например: С. Салазар вм. Оливейра Салазар, Ив. Георгиев вм. Ив. Георгов, П. Калянджиев вм. Ц. Калянджиев, Сотир Начев вм. Сотир Нанев, Ото Райтер вм. Ото Кьолрайтер, Лулчо Неболиев вм. Милчо Неболиев, Стефан Сукачев вм. Сокачев, Б. Илиев вм. Ненчо Илиев, Т. Белчев вм. Т. Вълчев, П. Мъчков вм. Петър Ничков и мн. др. Съществуват и впечатляващи куриози: така например името на Райнхард Хьон е предадено като Хьон Райн Хард проф. д-р, Паул Ритербуш е представен веднъж като П. Ритенбум, втори път като Паул Хитербу (а книгата му „Демокрация и диктатура“ е цитирана като „Демокрация и литература“), а Джузепе Кавачиоки е станал Джозепе Ковачевски. Същото се наблюдава и при заглавията. Достатъчно е да се даде пример с книгата на Йосиф Робев „Свещен съюз на две поколения“, станала „Съветския съюз на две поколения“.

Втора значителна група недостатъци е неправилната атрибуция. Например в първия списък под името на Любомир Владикин са включени произведения на различни автори, основно германски политически лица, автори на текстове, публикувани в издаваната от Владикин периодична библиотека „Нова Европа“ (Волфганг Зиберт, Рихард Валтер Даре, Ото Дитрих, Л. Щ. Фон Рутковски, Ото Кьолройтер, Джузепе Ботай и др.). При Владикин е вписано и нищо неозначаващото заглавие „Нова Европа“, както и заглавието „Майн Кампф“, книгата на Хитлер, чийто български превод не е фиксиран библиографски нито в указателя „Български книгопис“, нито в репертоара „Български книги 1878–1944“, нито в други библиографски източници.

Пример за некомпетентната изработка на списъка са включените пет книги, свързани с движението и организацията „Труд и радост“, български аналог на германската „Сила чрез радост“, където са събрани на едно място периодика, авторски издания и други книги, част от които с автор Тодор Вълчев, погрешно посочен с фамилното име Белчев.

Общият извод от прегледа на списъците е, че те са изработени крайно прибързано и съответно – непрецизно. Като илюстрация за това твърдение може да се посочат случаите на дублиране на издания, както в първия списък, така и между първия и втория. В значителна степен това е резултат от вписването на едно и също произведение под авторство и под заглавие. Дублирани са книги от Ал. Ганчев, П. Ничков, Ненчо Илиев, П. Пеев, А. Розен-

берг, Ханс Ламерс, Ото Кьолройтер, Волфганг Зиберт, писмото на Разколников до Сталин и мн. др. Драстичен е случаят с книги, издадени от Димитър Гаврийски, които са произволно описани чрез разделяне на заглавието (в първия списък).

Ясно изразени недостатъци има и в произволния избор на заглавия. Като примери може да се приведат книги от втория списък: Змей Горянин, „Ний умряхме да живей народа“ и Ст. Л. Костов, „Царската сватба“.

Като пример за ограничени познания и ниска библиографска култура на съставителите може да се посочи и фактът, че немалка част от изданията, включени в списъците, са публикувани на български език в Германия, без това обаче да е посочено при описанието (повечето от речите на Хитлер, книги на Кникърбокър, Г. Вирзинг, Р. Лай и др.).

Заклучение

Разгледаните два списъка отразяват ясна тенденция за вписване без особени аргументи, повече от сигурно – и без преглед *de visu*, на литература, която автоматично се обявява за забранена, а при съществуващите политически условия за момента (Народен съд, кампании против фашизма, „гестаповските агенти“, великобългарският шовинизъм), това е и своеобразен отрицателен атестат за книгата и автора.

Включването на националистическа и дори банална патриотична литература само защото е от епохата до 9 септември 1944 г., е свидетелство за това как се процедира от идеологически позиции. Наблюденията над цензурната дейност през следващата 1945 г. свидетелстват, че двата първи списъка не са прецедент, а модел, матрица за поведение, което в бъдеще ще се разпростре над много по-широк кръг автори и заглавия и в по-дълга историческа дистанция.

Благодарности

Тази публикация е отличена с второ място в конкурса „Годишна награда в областта на история на книгата на името на проф. дфн Ани Гергова“, организиран от Университета по библиотекознание и информационни технологии и Българската библиотечно-информационна асоциация. Правилата на конкурса са определени със специален Статут, а процедурите му се администрират от сп. „Издател“.

ЛИТЕРАТУРА

БЕНБАСАТ, А., 2010. Книжен дефицит и филтър. *Библиотека*, год. XVII, № 5, 37–39. ISSN 0861-847X.

БОЖИНОВА, Б., 1948. Анкета за състоянието на библиотеките и на библиотечния персонал в България в края на 1945 година. *Годишник на ББИ*, Т. 1, 1945–1946, 392–404.

ДОЙНОВ, П., 2018. Цензура в подстъпите на Народната република (1944/1945). В: *Цензурата върху българската литература и книга 1944–1990*, 13–28. София: Кралица Маб. ISBN 9789545331695.

ДОЙНОВ, П. Съст., 2017. *Чистката в Съюза на българските писатели 1944. Документи, дневници, статити*. София: Кралица Маб, 276. ISBN 9789545331626.

ПЕНЕЛОВ, И., 2005. За прочистването на обществените библиотеки в България през 1945 г. В: *Професия. Поприще. Призвание. Юбилеен сборник по повод на 65-годишнината на Радка Колева*, 141–150, София, НБКМ. ISBN 9545231017.

ПЕНЕЛОВ, И., 2009. Списъци на забранените книги в България през 40-те и 50-те години. В: *Пътят към книгите и информацията. Юбилеен сборник посветен на 65-годишнината на Татяна Янакиева*, 122–129, София: НБКМ. ISBN 9545231122.

ПЕНЧЕВА, Р., 2007. За така наречената „вредна литература“. Погроми над българската книжнина. Установяване на цензурен апарат. *Liter Net*. 21 дек. 2007.

[онлайн], [прегледано на 27.10.2024]. Достъпно на: https://litenet.bg/publish9/r_pencheva/vredna.htm.

ПОППЕТРОВ, Н., 2017. Фашистката литература според списъците на забранените книги от 1944 г.: Може ли да има дебат? В: *Библиотеки. Четене. Комуникации. XV национална научна конференция с международно участие*, Велико Търново 17–18 ноември 2016, 504–514, Велико Търново.

СЪДЪТ над историците. Българската историческа наука. Документи и дискусии. 1944–1950, 1995. Т. I. София: Издателство на БАН, 495.

REFERENCES

BENBASAT, A., 2010. Knizhen defitsit i filter. *Biblioteka*, god. XVII, no. 5, 37–39. ISSN 0861-847H.

BOZHINOVA, B., 1948. Anketa za sastoyaniето na bibliotekite i na biblioteknia personal v Bulgaria v kraя na 1945 godina. *Godishnik na BBI*, T. 1, 1945–1946, 392–404.

DOYNOV, P., 2018. Tsenzura v podstapite na Narodnata republika (1944/1945). In: *Tsenzurata varhu balgarskata literatura i kniga 1944–1990*, 13–28. Sofia: Kralitsa Mab. ISBN 9789545331695.

DOYNOV, P. ed., 2017. *Chistkata v Sayuza na balgarskite pisateli 1944. Dokumenti, dnevnitsi, statiti*. Sofia: Kralitsa Mab, 276. ISBN 9789545331626.

PENELOV, I., 2005. Za prochistvaneto na obshtestvenite biblioteki v Bulgaria prez 1945 g. In: *Profesia. Poprishte. Prizvanie. Yubileen sbornik po povod na 65-godishninata na Radka Koleva*, 141–150, Sofia, NBKM. ISBN 9545231017.

PENELOV, I., 2009. Spisatsi na zabranenite knigi v Bulgaria prez 40-te i 50-te godini. In: *Patyat kam knigite i informatsiyata. Yubileen sbornik posveten na 65-godishninata na Tatyana Yanakieva*, 122–129, Sofia: NBKM. ISBN 9545231122.

PENCHЕВА, R., 2007. Za taka narechenata „vredna literatura“. Pogromi nad balgarskata knizhnina. Ustanovyavane na tsenzuren aparat. *Liter Net*. 21 dek. 2007. [onlayn], [pregledano na 27.10.2024]. Dostapno na: https://litenet.bg/publish9/r_pencheva/vredna.htm.

POPPEТРОВ, N., 2017. Fashistkata literatura spored spisatsite na zabranenite knigi ot 1944 g.: Mozhe li da ima debat? In: *Biiblioteki. Chetene. Komunikatsii. HV natsionalna nauchna konferentsia s mezhduнародно uchastie*, Veliko Tarnovo 17–18 noemvri 2016, 504–514, Veliko Tarnovo.

SADAT nad istoritsite. Balgarskata istoricheska nauka. Dokumenti i diskusii. 1944–1950, 1995. T. I. Sofia: Izdatelstvo na BAN, 495.

THE CENSORSHIP LISTS OF 1944 – A MATRIX FOR POLITICAL ACTION

Abstract: *After the coup on September 9, 1944, and the establishment of the government of the Fatherland Front (September 1944) restrictive measures were taken in relation to literature with pro-fascist and fascist content, publications propagandizing National Socialism and the policy of the Third Reich, as well as those with anti-Soviet, anti-British and anti-American content. The first two lists of such publications appear at the end of 1944. However, they also include a wide range of publications that have nothing to do with the literature officially declared as subject to confiscation. Impressive is the large number of publications related to the Bulgarian monarchy, as well as the literature devoted to the national question, above all to the subject of Macedonia. It can be reasonably argued that these lists serve as a kind of matrix for political restrictions, various repressions and mark the beginning of institutional censorship in the country.*

Keywords: *censorship; lists of prohibited books; ideological repression*

Margaret Poppetrova, PhD

Central State Archive, Archives State Agency

5 Moskovska St., Sofia 1000, Bulgaria

ORCID: 0000-0002-8666-9084

E-mail: m_poppetrova@abv.bg

ПРАКТИКА И ОПИТ
PRACTICE AND EXPERIENCE

ПРИНОСЪТ НА ЦЕНТРАЛНАТА БИБЛИОТЕКА
НА БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ В СЪЗДАВАНЕТО
НА ДИГИТАЛНИ РЕСУРСИ СЪС СВОБОДЕН ДОСТЪП
ПО НАЦИОНАЛНА НАУЧНА ПРОГРАМА „РАЗВИТИЕ
И УТВЪРЖДАВАНЕ НА БЪЛГАРИСТИКАТА В ЧУЖБИНА“

Силвия Найденова

Централна библиотека на БАН

<https://doi.org/10.70300/kG04cDBRLRYA>

Резюме: Централната библиотека на БАН има богат опит в създаването на дигитални ресурси със свободен достъп в областта на българистиката. Особено значимо е нейното участие в Националната научна програма (ННП) „Българистика“. Обработката се извършва чрез библиотечно-информационната система ALEPH500, като ресурсите се съхраняват на платформата DSpace. За по-ефективното разпространение на резултатите се ползват и услугите на Националната е-инфраструктура КЛаДА-БГ. Изключителен интерес представляват дигитализираните наскоро уникални колекции на Българската екзархия в Истанбул, както и отпечатъците от библиотеката на проф. Рикардо Пикио в Рим.

Ключови думи: Централна библиотека на БАН; дигитални ресурси; българистика; Българска екзархия в Истанбул; проф. Рикардо Пикио

Българистиката е едно от научните полета, които винаги ще имат съществено значение при изграждането на модерния облик на България и за пълноценното ни участие в международните изследователски лингвистични общности. Поради съвременните политики по отношение на хуманитарните науки и последвалите от това финансови рестрикции, в последните 30 години се отчита чувствителен спад в интереса към българистиката от страна на родните и чуждестранните изследователи. В отговор на тази ситуация ННП „Българистика“ се формира като идеен проект, който да подкрепи чуждестранните учени в интереса им към българския език, литература, история и култура (Naydenova 2024). Програмата се осъществява в рамките на три етапа, всеки с продължителност една година. Дейностите се финансират от бюджета на Министерството на образованието и науката (МОН).

Средствата за трите периода се разпределят между участниците – бенефициенти, както гласи сключеното между тях споразумение за сътрудничество с прилежащ работен план за трите етапа.¹

Централната библиотека на Българската академия на науките (ЦБ-БАН) работи усилено по процеса на дигитализация от 2011 г. (Naydenova 2022). До днес са експонирани над 4500 заглавия, или над 450 000 файла, организирани в 32 колекции. Това са библиотеки на видни учени, възрожденски книги, периодични издания (вестници и списания), микрофилми на старобългарски ръкописи, фотографии и др. Тези дигитални колекции се съхраняват на платформата DSpace. В периода 2019–2021 г. ЦБ-БАН дигитализира и представя онлайн българското културно наследство в рамките на Националната научна програма „Културно-историческо наследство, национална памет и обществено развитие“.² Към сканираните над 40 000 файла са направени съответстващи метаданни и на базата на тази дейност се изгради единна система, състояща се от библиотечния софтуер ALEPH 500 и платформата DSpace. Постигнатият резултат е свободен достъп до изключително ценните периодични издания в дигиталната колекция. На основание на постигнатите резултати и стабилен репозиторий Централната библиотека на БАН участва и в ННП „Българистика“ с цел да изпълни двете поставени задачи в работен проект „Дигитални ресурси“.

През първата година, 2022–2023 г., аналитично бяха обработени и дигитализирани Първият, Вторият и Третият конгрес по българистика. Тези международни конгреси по българистика събират учени – изследователи на езика, литературата и историята ни от Европа, Азия и Америка. Стотици изследователи от десетки държави представят на тези форуми антропологични, езиковедски, исторически и археологически изследвания. Идеята е да се създаде през годините една световна общност по българистика, която да обедини усилията на институти, научни центрове, библиотеки и колеги, които да развият българистиката както у нас, така и по света.

За цялата тази общност е особено важно да има свободен достъп до всички изследвания, така че да се засили интересът към българистиката в чужбина като научноизследователска област, акцентираща основно върху българския език и литература, българската история, изкуство и култура (вкл. етнография и фолклор) на студенти, докторанти и млади учени.

В рамките на първата година бяха обработени аналитично: Първи конгрес по българистика – 11 тома; Втори конгрес по българистика – 23 тома; Трети конгрес по българистика – 24 тома; общо: 2696 библиографски записа.³ Към момента материалите от трите конгреса са в дигиталната платформа DSpace.⁴

След консултации в рамките на екипа на ЦБ на БАН беше констатирано, че платформите, с които работи институцията, не са достатъчни, и затова беше взето решение да се използват услугите на КЛаДА-БГ, които да помагат за експлицирането на знанието, съхранявано в библиотеката, и за

неговото интегриране със знание от други източници. Освен това достъпът до ресурси, базирани на изображения, е от съществено значение за научните изследвания, науката и предаването на културни знания, особено в хуманитарните науки. Въпреки че дигиталните изображения съставляват голяма част от информационното съдържание в уебдъщерните портали от изображения, книги, вестници, ръкописи, карти, свитъци, колекции от един лист и архивни материали, те остават затворени, като достъпът е ограничен с локални приложения. Причините за този ограничаващ изследванията факт са както правни неясноти, така и административни пречки, липса на национална политика. Ето защо ние се ориентирахме и заявихме участие като партньор – доставчик на данни, за проект „Национална интердисциплинарна изследователска е-инфраструктура за ресурси и технологии за българското езиково и културно наследство“ (КЛаДА-БГ). Интегрирането в тази информационна система има за цел чрез процеса на OCR да улесни потребителите, които се интересуват от тази тема. Така те ще имат възможност да търсят пълнотекстово в докладите в дигитализираните томовете на конгресите, които се намират в дигиталната колекция „Българистика“. Подкрепа в това начинание оказват проф. Десислава Пенева-Маринова и д-р Максим Гойнов от Института по математика и информатика към БАН (Peneva-Marinova et al. 2024). Използван е опитът, натрупан от колегите от Народната библиотека „Иван Вазов“ – Пловдив, които представиха постигнатото от тях в тази насока на конференцията на КЛаДА-БГ през ноември 2022 г. Всяка OCR стъпка е много важна. Целият процес на OCR се проваля, ако изображението не може да бъде обработено според изискванията. Всеки алгоритъм трябва да работи правилно върху най-високия диапазон от изображения, затова на пазара има само няколко добри универсални OCR системи, които са проучени и закупени за бъдещата работа на ЦБ на БАН.⁵

През втория етап от ННП: „Развитие и утвърждаване на българистиката в чужбина“, беше сключено споразумение с Българската екзархия в Истанбул, чиято цел е каталогизацията на сбирката от книги и дигитализацията на църковния архив. Поради липса на инвентарен опис, преди стартирането на проекта беше затруднено получаването на точна и пълна информация за ценните издания, от които немалка част са изчезнали вследствие на засилен изследователски и научен интерес.

Взето беше решение обработката на книгите да се извършва в библиотечно-информационната система ALEPH500, тъй като ЦБ на БАН има дългогодишен опит в обработването на подобни колекции, интегрирани в електронния каталог, още повече че част от тези издания са вече налични в него. Редакцията и интегрирането на тези записи оптимизират и ускоряват въвеждането на базовите библиографски данни, като по този начин усилията бяха насочени към описанието на голям масив за краткото време, с което екипът разполагаше. Крайната цел беше опис на една ценна

и богата библиотека и нейното популяризиране сред научните среди и широката общественост.

За успешното реализиране на проектните цели беше необходимо проучването на екзархийската колекция де визу, за което бяха организирани две командировки, всяка от които включваше по пет работни дни.

По съдържание сбирката е разнообразна, като най-голям дял, съвсем естествено, има религиозната литература – богословски и богослужебни книги: библии, евангелия, нотиран минеи, молитвеници; книги за църковната история; проповеди, поучения, слова. Броят на учебниците също е голям, тук са книгите от библиотеката на третокласното училище в Лозенград и от училището „Св. св. Кирил и Методий“ в Истанбул. Колекцията е богата на оригинални български и преводни художествени произведения. Има също научнопопулярни и научни публикации, нормативни документи, речници и др. За екипа на ЦБ на БАН интерес представляват книгите, издавани в Цариград, Солун, Гюмюрджина, за които в процеса на работата не открихме да имат запазени копия в България.

Резултатът от втория етап на националната програма е цялостното обработване, сигниране и подреждане на библиотечните документи, които се съхраняват в сградата на българския метох в квартал „Фенер“. През месец септември ЦБ на БАН традиционно участва в „Дните на културното наследство“, с подготвянето на изложба, в която намират място най-ценните издания в екзархийската библиотека. По този начин тази част от писменото ни културно наследство, съхранено в чужбина, беше направена достояние на широката общественост.⁶

Третият етап от ННП „Българистика“ предстои, като в програмата за 2025 г. са зададени следните цели:

- българистиката да играе важна роля както при изграждането на представата за съвременна България, така и за мястото на страната ни в развитието на европейската и световната цивилизация;
- целенасочена подкрепа за българистиката като привлекателна научноизследователска област за чуждестранни учени, акцентираща основно върху българския език и литература, българската история, изкуство, наука и култура (вкл. етнография и фолклор).

Друга основна линия в социализацията и дигитализацията на книжовно-документалното наследство в ЦБ на БАН е работата върху лични фондове на изявени български учени, представители на БАН. В чест на 100-годишнината от рождението на проф. Рикардо Пикио от ЦБ на БАН е подготвена изложба под ръководството на проф. Красимир Станчев, преподавател в университета Roma Tre. Проф. Рикардо Пикио (1923–2011) не е сред личностите, които са известни на широката публика, но той е един от най-изявените италиански изследователи, които превеждат български класически автори на италиански

език. Професор Пикио е изследовател в полето на славистиката с много широк спектър на дейност, но основните му научни интереси се фокусират върху България, българската култура, литература и българския език.

Изложбата е реализирана чрез достъпа до архива на българиста, любезно предоставен от проф. Станчев, който съхранява архива и личната му библиотека. Посредством 16 табла са представени творческият живот и изследователският път на проф. Р. Пикио. Експонирани са непубликувани досега оригинали, сред които лични документи, с които, едва 19-годишен, идва в България за първи път през есента на 1942 г., дипломната му работа върху Пенчо Славейков (1946), грамотата за Международната награда „Братя Кирил и Методий“ (1983), ордени, медали, фрагменти от кореспонденцията му с изтъкнати учени като Ю. Лотман, П. Динеков, Р. Якобсон и др.⁷

ЦБ на БАН провежда преговори с роднините на учения, за да може документалното му наследство да бъде дигитализирано. Част от документите са с дарствени надписи и автографи, които показват широката палитра от контакти на проф. Пикио както с български учени, така и с българисти от други страни. Българското училище в Рим има огромната чест през 2023 г. да получи личната библиотека на проф. Пикио като дарение от наследниците. Голяма е кореспонденцията на учения с българи като проф. Георги Димов и проф. Петър Динеков. Въобще от архива му излизат куп интересни неща, които би трябвало да бъдат публикувани. Връзките му с други учени хвърлят светлина върху историята на българистиката, на културните и научните връзки през втората половина на XX век, и то в момент, когато общуването между Източния и Западния блок е затруднено.⁷

Екипът на ЦБ на БАН продължава усилията по дигитализацията на богатите си фондове. В плана за 2025 г. се очаква завършването на третия етап от ННП „Българистика“. Екипът на проекта предвижда серия академични и обществени мероприятия за представянето на постигнатите резултати и обогатените колекции. Работата по онлайн ресурсите ще позволи на българистиката да преодолее временната криза през последните две десетилетия. Учените в полето на българската история, литература и култура ще имат възможност да ползват дигиталните ресурси и да обменят по-активно и интензивно информация по актуални и наболели проблеми в полето на българистиката. Екипът на ЦБ на БАН вярва, че по този начин ще допринесе за обогатяването на научното поле с нови теми и изследвания.

БЕЛЕЖКИ

¹ ННП Българистика. В: *Българистика*. [онлайн], [прегледано на 27.10.2024]. Достъпно на: <https://bulgaristica.bas.bg/>.

² Културноисторическо наследство, национална памет и обществено развитие. В: *КИННПОР*. [онлайн], [прегледано на 27.10.2024]. Достъпно на: <https://kinnpor.uni-sofia.bg/>.

³ Електронен каталог за Българска академия на науките. В: *Aleph OPAC CLBAS*. [онлайн], [прегледано на 27.10.2024]. Достъпно на: <http://aleph.cl.bas.bg/F/XRJAQCP9US4Y4>

KIFE3TM4PI6QD2UFGF12S4IDCAV2E63PH1CU8-03999?func=find-b-0&local_base=BULG1.

- ⁴ Цифров репозиторий за научни трудове по Национална научна програма „Българистика“. В: *DSpace*. [онлайн], [прегледано на 27.10.2024]. Достъпно на: <http://dspace.cl.bas.bg/xmlui/handle/nls/35520>.
- ⁵ Централна библиотека на БАН – дигитални колекции. В: *CLBAS*. [онлайн], [прегледано на 06.09.2024]. Достъпно на: <https://clbas.bg73.net/>.
- ⁶ Електронен каталог за Българска академия на науките. В: *Aleph CLBAS*. [онлайн], [прегледано на 27.10.2024]. Достъпно на: http://aleph.cl.bas.bg/F/XRJAQCP9US4Y4KIFE3TM4PI6QD2UFGF12S4IDCAV2E63PH1CU8-04493?func=find-b-0&local_base=BBE.
- ⁷ 100 години от рождението на Рикардо Пикио: Изложба в памет на големия славист и приятел на България. В: *Българистика*. [онлайн], [прегледано на 27.10.2024]. Достъпно на: <https://bulgaristica.bas.bg/pages-25-100-godini-ot-rojdenieto-na-rikardo-pikio-izlojba-v-pamet-na-golemiia-slavist-i-priatel-na-balgaria>.

ЛИТЕРАТУРА

НАЙДЕНОВА, С., ГЕОРГИЕВА, Г., 2022. Поредицата „Периодика и литература“ в дигитална среда. *Издател*, том XXIV, № 1, 52–60. ISSN 1310-4624 (Print). ISSN 2367-9158 (Online).

НАЙДЕНОВА, С., ВАСИЛЕВА, В., 2024. Създаване на нови ресурси с осигурен свободен достъп до дигитално съдържание от Централна библиотека на БАН по Националната научна програма „Развитие и утвърждаване на българистиката в чужбина“. В: Българска библиотечно-информационна асоциация, *Библиотечни политики и библиотеки в политиките: доклади от XXXIII Национална конференция на ББИА, Пловдив, 8–9 юни 2023 г.*, 77–80. ISBN 978-954-9837-37-7.

НАЙДЕНОВА, С., 2023. Участието на Централната библиотека на БАН в Националната научна програма „Развитие и утвърждаване на българистиката в чужбина“: ресурси и тяхното представяне. *Библиотека*, год. XXX, № 1, 24–27. ISSN 0861-847X.

PANEVA-MARINOVA, D., RADOSLAV, P., LUCHEV, D., GOYNOV, M., ZLATKOV, L., NOEV, N., 2024. Third Information Day: Research Infrastructure Services in the Humanities and Social Sciences. In: *Digital Presentation and Preservation of Cultural and Scientific Heritage 14 (September)*, 329–334. <https://doi.org/10.55630/dipp.2024.14.33>.

REFERENCES

NAYDENOVA, S., GEORGIEVA, G., 2022. Poreditsata „Periodika i literatura“ v digitalna sreda. *Издател*, том XXIV, № 1, 52–60. ISSN 1310-4624 (Print). ISSN 2367-9158 (Online).

NAYDENOVA, S. & VASILEVA, V., 2024. Sazdavane na novi resursi s osiguren svoboden dostap do digitalno sadarzhane ot Tsentralna biblioteka na BAN po Natsionalnata nauchna programa „Razvitie i utvarzhdavane na balgaristikata v chuzhbina“. V: Balgarska bibliotechno-informatsionna asotsiatsia, *Biibliotichni politiki i bibliotekite v politikite: dokladi ot XXXIII Natsionalna konferentsia na BBIA, Plovdiv, 8–9 yuni 2023 g.*, 77–80. ISBN 978-954-9837-37-7.

NAYDENOVA, S., 2023. Uchastieto na Tsentralnata biblioteka na BAN v Natsionalnata nauchna programa „Razvitie i utvarzhdavane na balgaristikata v chuzhbina“: resursi i tyahnoto predstavayane. *Biiblioteka*, god. XXX, № 1, 24–27. ISSN 0861-847X.

**THE CONTRIBUTION OF THE CENTRAL LIBRARY
OF THE BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES
TO THE CREATION OF DIGITAL RESOURCES
WITH OPEN ACCESS WITHIN THE DEVELOPMENT
OF BULGARIAN STUDIES ABROAD NATIONAL PROGRAMME**

Abstract: *The Central Library of the Bulgarian Academy of Sciences has an extensive wealth of experience in the creation of digital resources with free access in the field of Bulgarian studies. Especially significant is its participation in the National research program Development and recognition of the Bulgarian studies abroad. The procession was made through the integral library automation system ALEPH500 and the resources are preserved on the DSpace platform. For better promotion of the results is used also the National e-infrastructure KLaDA-BG. An exceptional interest represent the recently digitized unique collections of the Bulgarian Exarchate in Istanbul, as well as the reprints of the library of Prof. Riccardo Picchio in Rome.*

Keywords: *Central Library of the Bulgarian Academy of Sciences; digital resources; Bulgarian studies; Bulgarian Exarchate in Istanbul; Prof. Riccardo Picchio*

Silviya Naydenova, PhD
Central Library of
Bulgarian Academy of Sciences
1040 Sofia, Bulgaria
E-mail: najdenova.s@cl.bas.bg

ПРАКТИКА И ОПИТ
PRACTICE AND EXPERIENCE

THE TRANSFORMATIVE AND POLITICAL POWER
OF TOURISM FOR WORLD PEACE: FROM PAST TO PRESENT

“Tourism is the main bridge for building understanding. It has a unique ability to promote peace between and among peoples everywhere.”¹

Zurab Pololikashvili
Secretary-General of the UN Tourism

İbrahim Yorgun

Middle East Technical University

Zornitza Mladenova

The Foundation for Global Community Health

<https://doi.org/10.70300/JaQm9KmLgDhd>

Abstract: Among the world's largest industries, tourism has evolved from a cultural exchange mechanism to a tool with significant political implications for peacebuilding. The International Institute for Peace through Tourism (IIPT) was established during the UN's International Year of Peace in 1986, and tourism was positioned as a “Global Peace Industry” with transformative potential. The IIPT's 1988 Vancouver Conference marked a political milestone, promoting “Sustainable Tourism” and solidifying tourism's role in international policy to foster understanding, cooperation, and reconciliation. Key documents, such as the Manila Declaration (1985) and the Amman Declaration (2000), framed tourism as a strategic instrument for soft power, diplomatic relations, and conflict resolution. This article underscores tourism's role in advancing global peace agendas by analyzing how tourism shapes geopolitical perceptions, addresses social justice, and supports UN Sustainable Development Goals. The article concludes by advocating for increased research into tourism's political influence on peacebuilding while acknowledging the industry's capacity to bridge divides, promote inclusivity, and support sustainable global relations.

Keywords: sustainable tourism; library tourism; peace; SDGs; culture of peace

Sixteen centuries have passed since Saint Augustine said: “The world is a book, and those who do not travel read only one page.” Nowadays, according to Louis D'Amore the metaphor of “The Book” as a “traveling machine” and the

traveling itself, are becoming a bestseller worldwide. The tourism industry is one of the largest and fastest-developing branches in the world, changing the perception of society at all levels of our existence (D'Amore 2013).

Tourism as a key driver of economic recovery and growth

Tourism is linked with other global industries, and because of that trait, the impact of tourism on economic growth is significant and exponential. This is due in part to the employment opportunities that tourism provides and the temporary increase in consumer spending that occurs when individuals travel.

A recently published report by the International Monetary Fund (IMF) reaffirms the pivotal role of tourism in economic prosperity. In light of the UNWTO's projections indicating a potential resurgence in tourist numbers to pre-pandemic levels by the end of the year, the IMF report points to the favorable implications that the sector's accelerated recovery will have on specific economies across the globe.

As indicated in the World Economic Outlook (WEO) Report, “the global economy is projected to expand by 3.0% in 2023 and 2.9% in 2024. Although this represents an increase on previous forecasts, it remains below the 3.5% growth rate recorded in 2022. This indicates that the effects of the pandemic, the Russian invasion of Ukraine, and the cost-of-living crisis are ongoing”.

The World Travel and Tourism Council (WTTC) has indicated that in 2019, prior to the advent of the pandemic, travel and tourism (including its direct, indirect, and induced impacts) constituted 10.5% of all employment (334 million jobs) and 10.4% of global GDP (US\$ 10.3 trillion). The latest annual research from WTTC points out that in 2023, the travel and tourism sector contributed 9.1% to global GDP, representing a 23.2% increase from 2022 and a 4.1% decline from the 2019 level. In 2023, the number of new jobs created reached 27 million, representing a 9.1% increase compared to 2022 and a 1.4% decline compared to the 2019 level. Domestic visitor spending exhibited an 18.1% increase in 2023, exceeding the 2019 level. Conversely, international visitor spending demonstrated a 33.1% surge in 2023, yet remained 14.4% below the 2019 total.⁴

The United Nations World Tourism Organization (UNWTO), in its Manila Declaration, established that the development of international tourism may “help to eliminate the widening economic gap between developed and developing countries and ensure the steady acceleration of economic and social development and progress, in particular of the developing countries” (Juan et al. 2024).

Tourism as a key driver for peace – a brief historical overview

Tourism has the potential to be a catalyst for peace and mutual understanding between nations and cultures, as well as a means of facilitating reconciliation processes. From promoting cultural tolerance to enhancing governmental functionality, this article examines the correlation between sustainable tourism practices and positive peace indices, offering insights into the ways in which tourism can contribute to global harmony.

The vision of the International Institute for Peace through Tourism (IIPT) created in 1986 the International Year of Peace consists of the belief that travel and tourism become the world's first global peace industry and every traveler could be an "Ambassador for Peace."

The 'Sustainable Tourism' concept was first introduced at the IIPT First Global Conference, Tourism: A Vital Force for Peace, Vancouver 1988. The conference attended 800 delegates from 68 countries who adopted the new paradigm for a "Higher Purpose" of tourism. They emphasized the key role of tourism in fostering travel and tourism initiatives that boost intercultural understanding, equity, tolerance, and conservation of cultural heritage, and quality of the environment. They also support the fight against poverty, military conflicts, and terrorism to support peace and sustainable development.

In the mid-1970s the Government of Canada commissioned the firm of L. J. D'Amore and Associates to conduct the world's first study on the future of tourism and at the same time created the International Institute for Peace through Tourism (IIPT). The study was implemented through a "North American lens" and had the following findings about the benefits of the future development of tourism: booster the levels of incomes, improve education systems, possibilities for increasing leisure time and wellbeing of the people, opportunities for more families to travel. For the first time, the social and environmental impact of the tourism matrix was explored.^{2, 3}

Two years later the study was updated in 1978 and the research program "Tourskan" was created. The program produced 6 to 8 reports per year exploring the social impact of tourism, trends in travel and tourism, and annual forecasts for the next year.

The big issue becomes the question of how tourism can change the world into a better place.

The First Global Conference: Tourism – A Vital Force for Peace was held in Vancouver, Canada, in October 1988 after two years of preparation. The conference received support from the private and public sectors of the Canadian travel and tourism industry with the main sponsor Air Canada. At the event, the concept of "Sustainable Tourism Development" was presented, introducing the important role of tourism in our global society which consists of the following:

- „Promoting international understanding
- Collaboration among nations
- Protecting the environment and preserving biodiversity
- Enhancing cultures and valuing heritage
- Sustainable development
- Poverty Reduction, and
- Healing Wounds of Conflict.”

According to the International Institute for Peace through Tourism (IIPT), the important role of tourism was recognized by the governments and industry.

They emphasized the benefits of tourism regarding social, economic, environmental, and political aspects and the power of this industry in the creation of the “Culture of Peace”.

Tourism has long been recognized as a significant contributor to international relations and world peace (Matthews 1978). In 1986, the United Nations marked the “International Year of Peace,” reinforcing global commitments to peace initiatives. Five years earlier, in 1981, the World Tourism Organization (WTO) issued the Manila Declaration, underscoring tourism’s importance in promoting and preserving peace. The declaration described tourism as “a vital force for peace” and a “moral and intellectual foundation for fostering international understanding and interdependence” (Youngsun Shin 2008).

The Manila Declaration began with a powerful statement: Tourism could be the main power to support global peace and promote understanding and cultural dialogue. (UNWTO 1985). This marked the first formal recognition by a leading global tourism organization of tourism’s role as a force for peace, setting a foundational precedent for nations and governments worldwide.

In 1987, the conference titled “Tourism – A Passport to Peace” was convened in Shannon, Ireland, paving the way for the inaugural “Global Conference on Tourism – A Vital Force for Peace” held in Vancouver in 1988. This pivotal event led to the publication of the first work focused on “Peace Through Tourism,” edited by Louis D’Amore, the founder of the International Institute for Peace Through Tourism established in 1986, along with Jafar Jafari. Additionally, the “Amman Declaration on Peace Through Tourism,” resulting from the conference in Amman, Jordan, in 2000, became an official United Nations document.

As preparations were underway for the “Tourism, A Vital Force for Peace” conference in 1988, one of its organizers published an article in the *Journal of Travel Research*. Titled “Tourism: The World’s Peace Industry,” this article indicated that the conference was grounded in the Manila Declaration, which “challenged the industry to embrace a concept of tourism that underscores its social, cultural, economic, educational, and political significance” (D’Amore 1988).

In the ensuing decades, numerous global summits and declarations have reinforced tourism’s position as an essential contributor to peacebuilding. For example, the Berlin Declaration of 1999 highlighted the importance of cross-cultural exchange and sustainable tourism in conflict resolution. The idea of tourism as a peace-making tool was adopted by not only individual nations but also multilateral organizations, which recognized its potential to enhance diplomatic relations and foster cooperation among states. By aligning political support with sustainable development objectives, tourism emerged as a diplomatic pathway, capable of bridging divides among nations, cultures, and communities.

The concept of a culture of peace, developed by UNESCO and championed by the UN during the ‘International Year of a Culture of Peace’ in 2000 and the subsequent ‘International Decade of a Culture of Peace and Nonviolence for the Children of the World’ (2001–2010), provides a vital framework for understanding the role of tourism in achieving sustainable peace.

Peace is the most treasured gift to humanity which supports peaceful relations not only between societies but also between society and nature. If there is no peace there will be no tourism either. A concrete example of the linkage between tourism and peace is tourism in Nepal which passed through a long-armed conflict (1996–2006) (Upadhyaya 2013).

For the last six decades, tourism has emerged as one of the world's largest industries, playing a crucial role in reducing unemployment, driving economic growth, and facilitating natural resource conservation and cultural exchange (Honey & Gilpin 2009).

The transformative role of tourism in the post-Covid era

COVID-19 hit negatively all aspects of our global society but one positive direction after the pandemic was the revival of the tourist industry, especially with the possibility to build Positive Peace. The statement that tourism is one of the main prerequisites for global peace gives an immersive direction in front of the science for discovering the determinants of such a phenomenon.

During the pandemic, as tourism came to a near halt, the sector's role as a bridge for cultural understanding and peacebuilding was underscored like never before. As travel resumed, the industry became a pivotal force in rebuilding global connections and fostering cooperation among countries. The post-pandemic recovery underscored tourism's capacity to contribute to Positive Peace by reviving local economies, creating employment, and enhancing intercultural exchanges. This resurgence highlighted tourism as more than just a leisure industry but a crucial element in the collective healing process and the promotion of sustainable peace.

Tourism serves as a vital bridge for fostering understanding and has a distinctive capacity to promote peace among people globally. The World Tourism Organization (UNWTO) aligns with UN Secretary-General António Guterres in advocating for nations to resolve their disputes through peaceful means rather than conflict, emphasizing the importance of upholding international security and justice.

The World Economic Forum notes that the recovery of this sector presents a unique opportunity to reevaluate the impact of tourism on both people and the planet, aiming to create a more inclusive, sustainable, and resilient future. Shifts in demand – such as the push for greater digitalization, an increased interest in nature-based experiences, and the rise of digital nomads – bring forth both challenges and significant opportunities for new businesses, entrepreneurs, and entire communities.

The relationship between tourism and the promotion of a widespread culture of peace is more intricate than it initially appears. It involves a comprehensive contribution from tourism to the enhancement of global mutual understanding and peace, requiring an ontological approach that is transdisciplinary, integrating tourism studies, cultural heritage management, and peace and conflict studies.⁴

Recent research indicates that peace through tourism is pivotal in conflict resolution at various destinations and can also support the broader aim of peace on both local and global scales. The findings highlight that community involvement in tourism development significantly influences conflict resolution, enabling locals to reap the benefits of tourism activities while empowering them to enhance their skills through small business initiatives (Sharma et al. 2023).

Ooi (2015) posits that tourists serve as both subjects and objects within the realm of geopolitics, emphasizing that fostering mutual understanding and empathy is integral to the geopolitical landscape from a soft power perspective. He argues that tourism can further the goals of soft power by improving understanding of destinations and enhancing their reputations. Consequently, tourism can play a proactive role in promoting peace, friendship, cohesion, and socio-economic development in regions while simultaneously enhancing national and international perceptions among countries.

The tourism sector possesses the capacity to foster peace, promote justice for all, and create a conducive environment for comprehensive business growth. Scholars have noted that religious tourism can serve as a potent social force that drives peaceful and inclusive development in the developing world. It is contended that interfaith tourism aligns with the United Nations Sustainable Development Goal (UN SDG) 16, which focuses on maintaining peace and social justice in developing countries such as those in Africa (Senbeto 2021).⁵

Additionally, researchers have proposed that peace tourism, a burgeoning form of tourism, could serve as a methodology for achieving peace through tourism initiatives (Erwin & Sturm 2021). Furthermore, tourism is a phenomenon deeply rooted in social structures, networks, and behavioral dynamics. It is therefore unsurprising that the belief in tourism's ability to contribute to peace – by enhancing human relationships, and perceptions, and fostering understanding among people – remains widely accepted and historically grounded (Farmaki 2017).

Library tourism – a keeper of cultural sustainability and peace

The importance of cultural heritage as an enabler of sustainable development is widely acknowledged (Giliberto & Labadi 2021). The United Nations 2030 Agenda for Sustainable Development is a framework of 17 Sustainable Development Goals (SDGs) with a total of 169 targets spanning economic, environmental and social development. SDG 11 states “Make cities and human settlement inclusive, safe, resilient and sustainable”. Following this statement, libraries have an important role in the preservation of valuable documentary heritage and local culture which strengthens the local communities (Adhikary & Adhikary 2021).

Cultural sustainability has become a growing priority within sustainable development agendas and is now often depicted as a fourth pillar, equal to social, economic, and environmental concerns. Museums and libraries play a unique role in cultural sustainability by preserving their communities' heritage (Loach, Rowley & Griffiths 2016).

Libraries are part of the global cultural heritage – memories of the development of our civilization. In our world of gobbling capitalism and pervasive consumerism, libraries continue to be islands of humanity and spirituality. Library tourism is a form of economic, social, and cultural phenomenon that gives tourists access to the destination's information and gives them a glimpse of the writer's perspective. Library tourism nexus is comparatively an unexplored area in tourism literature (Sinha et al. 2023).⁶

The Libraries for Peace (L4P) web portal was created to advance the mission of the Mortenson Center for International Library Programs “to strengthen international ties among libraries and librarians worldwide for the promotion of international education, understanding, and peace. Libraries as information, education, and cultural centers, and community anchors have a role in advancing peace internationally.”

For the most part, libraries are known for their secure and welcoming environments. As they serve as a fundamental knowledge gate of civilizations, the national libraries, especially, may give valuable insights into the nation's historical memory.

Library tourism has a long historical precedent. Italian humanists undertook journeys throughout Europe during the Western Renaissance to salvage unique manuscripts that had been discarded during the late Middle Ages in abandoned monastic libraries. In the eighteenth century, libraries constituted a significant aspect of the Grand Tour and were the subject of considerable travel literature.

Librarians also extend a welcome to library tourists, regular users, and other visitors. In 2016, the New York Public Library was reported to have hosted 18 million visitors, a significant proportion of whom were from other municipalities, states, and countries. In the same year, the National Library of China, the largest library in Asia, is estimated to have welcomed 5.6 million visitors (Kells 2019).⁷

In the last several years tourists have changed their behaviors becoming more curious about the information about the destination they decided to visit. This fact increased the role of library tourism. There are many ways to develop this kind of tourism like the presentation of the cultural and historical heritage of the destination as well as the library itself (Tosic & Lazarevic 2010).

Libraries are key companions of tourists trying to delve into the places they visit. Through a mix of materials, services, programs, and expert support, libraries allow tourists to relish the history, culture, and attractions found at their destinations thus making traveling an enriching and memorable experience. With guidebooks and maps to digital archives and cultural events, there are many ways tourists can get involved with the world around them as they set off on meaningful journeys of discovery from one country to another (Khaydarova 2024).

From a worldwide perspective, many high-quality museum tourism brands have been formed (Poria, Butler & Airey 2003), giving a lot of references for the integration of libraries and tourism. Ozinsky (2002) believes that libraries play an important role in providing the visitor with information and reservation services.

The flexibility of library institutions allows them to be accommodated in a variety of buildings, including historical, contemporary, and university buildings. Additionally, libraries differ in their field of knowledge profiles. The diverse collections, architectural styles, and historical significance of library institutions around the globe make them attractive and suitable as tourist attractions and cultural hubs (Adhikary & Adhikary 2021).

In the context of tourism, libraries may be viewed as points that could be incorporated into a tour itinerary, stopping points within a tour route, or heritage landmarks that allow tourists to access distinctive collections and rare books. Furthermore, they may serve as venues for cultural and tourist events. Moreover, libraries may engage in presenting exhibitions, creating narratives, podcasts, and guided tours led by librarians. Libraries may serve as the focal point of special programs meant to reveal less-known cultural treasures. In summary, library tourism represents a subset of literary tourism, to enable travelers to appreciate their potential (Traficante 2023).

Libraries, as cultural information institutions, are integral to the cultural landscape of urban areas. They are assuming an increasingly prominent role in providing tourism services, extending the scope of library services.

Libraries can boost the cultural understanding between the visitors and the local population, promoting the cultural identity of the destination (Terziev & Vasileva 2018).

Libraries not only provide information resources, but they are also part of the tourist resource. As a symbol of the culture and history of their city, region, and country, they are inextricably linked to national traditions and regional culture, which makes it possible and necessary to expand the products and services that libraries can offer in the field of tourism (Tokić & Tokić 2020).

Libraries could play a crucial role in the building of a sustainable future regarding environmental, financial, and social aspects. Now the main challenge is how to create through new technologies smart libraries supporting sustainability as a prerequisite for global peace (Yunus & Ismail 2024).

NOTES

- ¹ United Nations World Tourism Organization (UNWTO). Tourism Raises its Voice for Peace. *UNWTO*. [online], [accessed 04.11.2024]. Available at: <https://www.unwto.org/news/tourism-raises-its-voice-for-peace>
- ² International Institute for Peace through Tourism (IIPT). Peace Through Tourism: An Historical and Future Perspective. *Peace Tourism*. [online], [accessed 04.11.2024]. Available at: <https://peacetourism.org/peace-through-tourism-an-historical-and-future-perspective/>
- ³ International Institute for Peace through Tourism (IIPT). About IIPT. *Peace Tourism*. [online], [accessed 04.11.2024]. Available at: <https://peacetourism.org/about-iipt/>
- ⁴ POLOLIKASHVILI, Z. Tourism is not just about travel, it's also about peace. *World Economic Forum*. [online], [accessed 04.11.2024]. Available at: <https://www.weforum.org/agenda/2022/05/tourism-not-just-about-travel-also-peace/>
- ⁵ CARBONE, F. Peace through Tourism: The Role of Tourism in the Achievement of the SDG16 Plus. *Tourism4SDGs*. [online], [accessed 04.11.2024]. Available at: <https://tourism4sdgs.org/research/peace-through-tourism-the-role-of-tourism-in-the-achievement-of-the-sdg16-plus/>

- ⁶ TRAFICANTE, M., 2023. Library Tourism. In: R. Baleiro, G. Capecchi & J. Arcos-Pumarola (Orgs.). *E-Dictionary of Literary Tourism*. University for Foreigners of Perugia. [online], [accessed 04.11.2024]. Available at: <https://www.unistrapg.it/it/library-tourism>
- ⁷ KELLS, S., 2019. Friday essay: the library – humanist ideal, social glue, and now, tourism hotspot. *The Conversation*. [online], [accessed 04.11.2024]. Available at: <https://theconversation.com/friday-essay-the-library-humanist-ideal-social-glue-and-now-tourism-hotspot-116432>.

REFERENCES

- ADHIKARY, S. & ADHIKARY, B., 2021. Role of a Public Library in Tourism Development. *International Journal of Research in Library Science*, Vol. 7, no. 2, 157–164. ISSN: 2455-104X. DOI: <https://doi.org/10.26761/IJRLS.7.2.2021.1400>.
- D'AMORE, L., 1988. Tourism – The World's Peace Industry. *Journal of Travel Research* Vol. 27, no. 1, 35–40. DOI: <https://doi.org/10.1177/004728758802700107>.
- D'AMORE, L., 2013. Peace Through Tourism: An Historical and Future Perspective. In: *PE of the K. the Centre of Peace Research University/Austria (Ed.), International Handbook on Tourism and Peace*, 355–368.
- ERWIN, J. & STURM, T., 2021. Living in the Wake of Rural Irish Troubles: Building an Institution For Sustainable Peace Through Emotive Out-Of-Place Tourism. *Journal of Sustainable Tourism*, Vol. 30, no. 2–3, 515–532. DOI: <https://doi.org/10.1080/09669582.2021.1912055>.
- FARMAKI, A., 2017. The Tourism and Peace Nexus. In: *Tourism Management*, Vol. 59, 528–540. ISSN 0261-5177. DOI : <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2016.09.012>.
- HONEY, M., GILPIN, R., 2009. Tourism in the Developing World: Promoting Peace and Reducing Poverty. *United States Institute of Peace*, Monday, October 19, 2009, 1–11. INSTITUTE for Economics & Peace. *Global Peace Index 2023: Measuring Peace in a Complex World*, Sydney, June 2023. Available at: <http://visionofhumanity.org/resources> (accessed 04.11.2024). ISBN 978-0-6451494-9-4.
- KHAYDAROVA, S., KHUJAMOVA, Y., TOSHBAEVA, M., MUHITDINOV, D., MANAZAROVA, G., TUKHTAKULOVA, O., & KARIMOV, N., 2024. The Vital Role of Libraries in Enriching Tourism Experiences. *Indian Journal of Information Sources and Services*, Vol. 14, no. 2, 11–16. <https://doi.org/10.51983/ijiss-2024.14.2.02>.
- LI, Y., & LIU, X., 2019. “Library + Tourism”: A New Direction for the Sustainable Development of Libraries. Paper presented at: IFLA WLIC 2019 – Athens, Greece – Libraries: dialogue for change in Session S09 – Management and Marketing. In: *Recruiting and managing the new generation of employees to attract new markets and create new services*, 22–23 August 2019, Pythagoreion, Samos, Greece.
- LOACH, K., ROWLEY, J. & GRIFFITHS, J., 2016. Cultural sustainability as a strategy for the survival of museums and libraries. *International Journal of Cultural Policy*, Vol. 23, no. 2, 186–198. <https://doi.org/10.1080/10286632.2016.1184657>.
- OOI, C-S., 2015. Soft power, tourism. In: Jafari, J., Xiao, H. (eds). *Encyclopedia of Tourism*. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-01669-6_184-1.
- OZINSKY, S., 2002. Tourism and libraries. *Cape Librarian*. Vol. 46, no. 1, 7–9.
- PORIA, Y., BUTLER, R. & AIREY, D., 2003. The core of heritage tourism. *Annals Of Tourism Research*. 238–254. ISSN 0160-7383. DOI: [https://doi.org/10.1016/S0160-7383\(02\)00064-6](https://doi.org/10.1016/S0160-7383(02)00064-6).
- SENBETO, D. L., 2021. One stone, two birds: harnessing interfaith tourism for peace-building and socio-economic development. *Journal of Sustainable Tourism*. Vol. 30, no. 2–3, 550–564. DOI: <https://doi.org/10.1080/09669582.2021.1901907>.
- SHARMA, P., MANHAS, P. S., SINGH, R., & ASHRAF, F., 2023. Tourism for Peace and Community Engagement: A Soft Power Approach to Conflict Resolution. *ASEAN*

Journal on Hospitality and Tourism, Vol. 21, no. 3, 269–285. DOI:

<https://doi.org/10.5614/ajht.2023.21.3.03>.

SHIN, Y., 2008. Peace and Tourism vs. Tourism and Peace: Conceptual Issues. *International Journal of Hospitality & Tourism Systems*, Vol. 1, no. 1. ISSN 0974-6250.

SINHA, R., BATABYAL, D., BAGCHI, G., & SELEM, K. M., 2023. Establishing the Nexus Between Library and Tourism: An Empirical Approach. *Journal of Quality Assurance in Hospitality & Tourism*, 1–4. <https://doi.org/10.1080/1528008X.2023.2272632>

TERZIEV, V. & VASILEVA, S., 2020. Libraries and Tourism–Possibilities for Integration and New Directions for Sustainable Social Development. In: *60th International Scientific Conference on Economic and Social Development–XX International Social Congress (ISC 2020)*. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3725786>.

TOKIĆ, K., & TOKIĆ, I., 2018. Tourism potential of libraries. *Tourism: an international interdisciplinary journal*, Vol. 66, no. 4, 443–460. [online], [accessed 04.11.2024]. Available at: <https://hrcak.srce.hr/214041>

TOSIC, V., LAZAREVIC, S., 2010. The Role of Libraries in The Development of Cultural Tourism with Special Emphasis on the Bibliotheca Alexandrina in Egypt. *UTMS Journal of Economics*, Vol. 1, no. 2, 107–114. ISSN 18576974.

UPADHAYAYA, P., 2013. Peace through Tourism: A Critical Look at Nepalese Tourism. *Nepal Tourism and Development Review*, Vol.1, no. 1, 15–40. DOI: <https://doi.org/10.3126/ntdr.v1i1.7368>.

WOHLMUTHER, C. & WINTERSTEINER, W. (eds.), 2014. The International Handbook on Tourism and Peace. *Universität Klagenfurt*. [online], [accessed 04.11.2024]. Available at: <https://www.e-unwto.org/doi/epdf/10.18111/9783854357131?role=tab>

YUNUS, N. & ISMAIL, M. N., 2024. Sustainable libraries: harnessing smart libraries for a green future. *Journal of Tourism, Hospitality and Environment Management*, Vol. 9, no. 35, 136–144. DOI: 10.35631/JTHEM.935009.

İbrahim Yorgun, PhD

Middle East Technical University
1 Dumlupınar Boulevard
06800 Çankaya–Ankara, Turkey
ORCID: 0000-0003-4716-4187
E-mail: iyorgun@metu.edu.tr

Zornitza Mladenova, PhD

The Foundation for Global Community Health
Las Vegas, USA
ORCID: 0000-0002-1776-4600
E-mail: z.mladenovaz@gmail.com

РЕЦЕНЗИИ И АНОТАЦИИ
REVIEWS AND ANNOTATIONS

РЕЦЕНЗИЯ НА ОНЛАЙН ВИДЕО УЧЕБНИК
ЗА ИЗУЧАВАНЕ НА ЯПОНСКИ ПОДРАЖАТЕЛНИ ДУМИ

Вяра Николова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

<https://doi.org/10.70300/8wbu5nYb/dYL>

Резюме: Рецензията представя иновативно видео помагало, което има за цел да подпомогне обучението по японски език в областта на подражателните думи. Съчетавайки класическите образователни подходи и модерните технически средства, интерактивният учебник си поставя за цел да направи обучаемите съпричастни към образователния процес. Включвайки анимирани изображения и нагледни примери за по-добро запомняне, помагалото интегрирано представя историята на изследванията, водещите теории, актуалните открития и много важно – преглед на изследователския принос на българските учени.

Ключови думи: японистика; учебни помагала; образователни иновации; подражателни думи; ономатопея

Предложеното за рецензия онлайн базирано издание *Ономатопея в японския език (интерактивен учебник)* е колективен продукт на усилия, положени от съмишленици в рамките на проект, реализиран под ръководството на Стела Живкова. Тя е и основен двигател на идеите и концепциите, заложили в учебното помагало. Съвременният формат на учебното помагало предлага на ученици, студенти и други почитатели на японския език и култура 12 теми, в които авторът разкрива важността и популярността на използването на звукоподражателни думи, или т. нар. *ономатопе*, в японския език. Учебното помагало е част от проект на тема „В търсене на нови методи за успешно преподаване на японските ономатопея“, осъществен с финансовата подкрепа на Японската фондация, и става факт благодарение най-вече на професионализма и знанията в областта на японския език и култура на д-р

Стела Живкова, която събира екип от млади и активни хора за техническото изпълнение на заложените обучителни и образователни цели.

Японските подражателни думи представляват трудност както за преподавателя, така и за изучаващите езика чужденци. Традиционно разделяни на *гисейго* (гласоподражателни), *гионго* (звукоподражателни) и *гитайго* (миметични думи за състояния), те са особено трудни, тъй като в индоевропейските езици почти не съществуват техни съответствия. Учебното помагало предлага видео уроци, които правят споменатата лексика по-лесна за разбиране, запомняне и употреба.

Учебникът е насочен към изучаващите японски език младежи, привикнали към ярки визуални ефекти, екрани и бързи търсачки. Той ангажира както сетивата, така и мисловния процес и е леснодостъпен от всякакви дигитални устройства. Видео помагалото стимулира въображението, ангажира паметта и най-важното – мотивира учащия да използва подражателните думи, вместо просто да ги складира в пасивния речник на езика. Пъстър, информативен и мотивиращ, онлайн учебникът е интересен, стимулиращ и подлежащ на обновяване.

Учебникът е изграден на принципа на one-page website, като първата страница запознава ползвателя с основната идея на продукта и предлага връзки към видеа на учени с признат авторитет в изследването на подражателните думи (доц. д-р Кими Акита, Университет Нагоя) и фонологичните особености на звуковете в японския език (доц. д-р Антон Андреев, СУ „Св. Климент Охридски“), които енергизират подражателната лексика.

Втората страница на учебника съдържа 12 видеа, презентирани от преподавателя по японски език гл. ас. д-р Стела Живкова. Постъпателно са представени особеностите на японската фонетика, типове подражателни думи, структурата им и обусловената от нея семантика; когнитивно-психологически изследвания и социокултурна обосновааност на миметичните думи.

Обединявайки класическата форма на текста с нови инструменти за споделяне на информация, като видео клипове, интерактивни елементи и богата визуалност, учебникът представя познати, но нелесни за преподаване или изучаване теми по интригуващо нов начин. Материалите са ориентирани към учениците, като се разчита на активното им участие в учебния процес. Иновативен по характер, учебникът включва лекционна част, разбираемо описание, изображения, примерни изречения и редица видео клипове, за да предаде богатото и разнообразно представяне на пълния спектър от усещания, носени от подражателните думи.

Помагалото надминава традиционната представа за учебник в редица аспекти. Първо, визуалното представяне на материала създава усещане за непосредственост и убедителност. Второ, изключително важна част от проекта са видеа, създадени през годините от настоящи студенти, както и от

възпитаници на катедра „Японистика“. Мотивиращият елемент на съучастие в учебния процес на състуденти от скамейката допринася сложната лексика да бъде възприета като постижима за усвояване въпреки изброените по-горе трудности. В допълнение, активното участие на студенти в изработването на помагалото е стимулиращо и в бъдещ план – бидейки по същността си уебсайт, то може ежегодно да бъде обновявано и допълвано с нова свежа продукция. Два от видео клиповете са създадени с помощта на д-р Елена Панчева (докторант на Университет Цукуба и автор на авторитетен труд върху специфични особености на подражателните думи) и г-жа Станислава Цалова (активен журналист във водеща телевизия). Броят гледания на тези видеа показва желанието на студентите да се учат от колегите си, което в японската система *сенпай-кохай* е ключов елемент за осигуряване на приемственост между поколенията в определена академична сфера.

На трето място, учебникът предлага анимиран речник на подражателните думи. Чрез силата на анимирания образ динамиката, носена от тях, става ясна и се възприема по-лесно от учащия. Този сектор също е отворен за обновяване, като по този начин първоначалният набор от около 40 най-често срещани миметични думи ще нараства прогресивно.

Четвърто, учебникът съдържа паралел между японските и българските подражателни думи. С надеждата, че чрез запознаване с аналогична лексика в матерния език студентът ще усвои съответната японска по-лесно, екипът на проекта осъществи интервю с проф. д-р Върбан Въртов (ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“) – автор на най-авторитетното печатно издание на български език, което представя 700 лексикални единици, анализирани фонетично и функционално, и снабдено с примери от художествената литература.

На последно място, но от несъмнена важност: учебното помагало подлежи на обогатяване, промяна и разширяване. Това гарантира добавянето на нови материали, коригирането на забелязани неточности и привличането на следващите поколения японисти в креативно-познавателния процес на усвояване на подражателната лексика.

Включвайки анимирани изображения и нагледни примери за по-добро запомняне, учебникът интегрирано представя историята на изследванията, водещите теории, актуалните открития и изследователския принос на българските учени. Това е и първият интерактивен и изцяло електронен учебник по японска ономатопоея.

БЕЛЕЖКИ

Ономатопоея в японския език. Интерактивен учебник. В: *Ономатопе*. [онлайн], [прегледано на 31.10.2024]. Достъпно на: <https://japaneseonomatopoe.wixsite.com/onomatopoeia>.

ЛИТЕРАТУРА

ВЪТОВ, В., 2014. *Българските звукоподражателни думи*. ИК „Знак 94“, 276 с. ISBN 978-954-8305-35-8.

ЗЛАТЕВА, Ж., 2009. *Лексиката от звукоимовичен (образоподражателен) произход в етимологичния анализ*. Дисертация за присъждане на научната степен „доктор на науките“. В. Търново. ВТУ.

PANCHEVA, E., 2004. *A study of the correlations between the form and meaning in Japanese mimetics (2): On the sound symbolism of palatalized consonants*, Chiba University (in Japanese).

REFERENCES

VATOV, V., 2014. *Balgarskite zvukopodrazhatelni dumi*. IK „Znak 94“, 276 s. ISBN 978-954-8305-35-8.

ZLATEVA, Zh., 2009. *Leksikata ot zvukosimvolichen (obrazopodrazhatelen) proizvod v etimologichnia analiz*. Disertatsia za prisazhdane na nauchnata stepen „doktor na naukite“. V. Tarnovo. VTU.

A REVIEW OF AN ONLINE VIDEO TEXTBOOK FOR THE ACQUISITION OF JAPANESE ONOMATOPOEIA WORDS

Abstract: *The review presents an innovative video text book designed to support Japanese language education, specifically in the field of mimetic words. By combining classical educational approaches with modern technological tools, this interactive textbook aims to actively engage learners in the educational process. Featuring animated visuals and illustrative examples for enhanced retention, the guide provides an integrated overview of research history, leading theories, recent discoveries, and, importantly, a review of the contributions of Bulgarian scholars to this specific linguistic field.*

Keywords: *Japanese studies; teaching aids; educational innovations; Japanese onomatopoeia words*

Assoc. Prof. Vyara Nikolova, PhD
Sofia University St. Kliment Ohridski,
Centre for Eastern Languages and Cultures,
79 Todor Aleksandrov Blvd., Sofia 1303
ORCID: 0000-0002-9867-5668
E-mail: vyara.nikolova@uni-sofia.bg

РЕЦЕНЗИИ И АНОТАЦИИ
REVIEWS AND ANNOTATIONS

ФОТОТИПНО ИЗДАНИЕ НА РОМАНА „ДУНАВСКИЯТ ЛОДКАР“ –
ВЪЗБРАЖДАНЕ ОТ ЛИТЕРАТУРНИЯ АРХИВ

Яница Радева

Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“

<https://doi.org/10.70300/HW3aVdw2GoQy>

Резюме: Текстът представлява рецензия за фототипното издание на романа „Дунавският лодкар“ от Жул Верн, осъществено по първия му превод, направен от Петър Дачев, един от най-модерните български художници от 30-те години на XX век, за чиято преводаческа работа се знае малко.

Ключови думи: Дунавският лодкар; Жул Верн; Петър Дачев; Евдокия Борисова; Стефан Ладков; Иван Вазов; Априлско въстание

Какви са механизмите, които предопределят пътя на дадено произведение – дали да е на слава, или на забрава, дори ако е про-изведение от известен автор? Това е един от възможните въпроси, които се изправят пред изследователите на литературната история. Често произведения, поели към забравата, се различават от утвърдения от автора профил, друг път са творби, преповтарящи вече създаденото от писателя. Трета възможност е публикуването на произведението след смъртта на автора, когато името му е встрани от интересите на публиката. Рядко такива творби имат популярността, с каквата се ползват създадените приживе произведения. Отчасти такава е съдбата на романа „Дунавският лодкар“ от Жул Верн, издаден след смъртта на

писателя от неговия син. Въпреки не особената популярност на романа у нас, за него (най-често) в литературните среди се говори като за важно от литературноисторическа гледна точка произведение, свързано с българската история, написано от световноизвестен автор. Романът обаче отдавна не може да бъде намерен, за да бъде изследван. Не всички библиотеки разполагат с книжното тяло на първото издание или ако го имат, то е с накарнена цялост. Последното издание на „Дунавският лодкар“ е от 1991 г. Всичко това е предопределило решението на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ да преиздаде фототипно едно от изданията на романа, а именно това от 1943 г. в превод на Петър Дачев. Изборът на произведението и издателските търсения на институцията са представени в края на книгата в „Издателски бележки“, които освен биографични данни за преводача и художника на корицата представят текстологични наблюдения за романа и издирваческите подходи при подготовката на изданието.

В бележките е изтъкнато решението Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ да припомни на своите читатели ангажираността на автора с важните за българската история събития, а именно връзката на романа с Априлското въстание. Фототипното издание на „Дунавският лодкар“ от Жул Верн е посветено на 120-годишнината от смъртта на писателя. Преиздаването на този позабравен роман представлява възможност за възстановяване на важна част от литературното наследство на Жул Верн, но и на връзката на това наследство с България. Преосмислянето на тази връзка и на богатите възможности, които дава познаването на романа за създаването на хипотези, свързани с други произведения от нашата литературна история, е осъществено от предговора към фототипното издание, написан от проф. Евдокия Борисова.

Във въвеждащата част на изданието, озаглавена „Един роман на Жул Верн за Априлското въстание или за свободата като *voyages extraordinaires*“, Евдокия Борисова проследява културната ситуация в Европа по време на написването на романа, както и жестовите на Верн и интереса му към България, който позволява да бъде сроден по българската тема в творчеството си с Джордж Байрон и Виктор Юго, от когото самият Верн е повлиян. „Близко е до ума – пише Евдокия Борисова, – че Жул Верн познава Вазовата творба [превода на „Под игото“, бел. моя, Я. Р.], след като се интересува толкова настойчиво от българските събития“ (Borisova 2024, xiv), и с това поставя посока на влияние на българската литература към представянето на българските събития от западноевропейската. Евдокия Борисова се спира на удивителната прилика на Васил Левски и Бойчо Огнянов с главния герой на „Дунавският лодкар“ – българина Стефан Ладков.

Освен на жанровите характеристики на „Дунавският лодкар“, представящи го пред публиката като роман на престъплението, с полицейски сюжет и интриги, Евдокия Борисова се спира и на друга важна черта на романа –

историческите отстъпления, характерни за романтично-сензационната литература, които обаче разкриват и потвърждават авторския интерес към Балканите и събитията тук чрез „аргументираност в почти репортажната детайлност и очевидна медийна компетентност на писателя. Той знае за възтанието на българите и с увлечение, със страст разказва за него, като не се свени да заеме позиция“ (Borisova 2024, xxviii).

Изданието на „Дунавският лодкар“ от 1943 г., от което Националната библиотека изготвя фототипното, е осъществено от Библиотека „Отбор“. Тя публикува и романа на Верн „Тайната на старите рудници“ също в превод на Петър Дачев, както и книгата му „Непознатият Цариград“. Фототипното издание следва полиграфическите параметри на книгата от 1943 г., а предговорът е на хромова хартия, за да предаде по този начин връзката съвременност – минало. Включени и няколко цветни илюстрации от френското издание на романа от 1908 г.

Издаването на роман в превод на ценен български художник е своеобразен принос към опознаване в пълнота на творческата му фигура. През 2017 г. излезе книгата на проф. Х. Мевсим, която припомни артистичните връзки на Петър Дачев с Истанбул. В началото на 30-те години художникът е ангажиран да рисува интериора на Синята джамия и джамията „Сюлеймание“. През същия период, до средата на 30-те години на XX век, в тогавашната преса се появяват и неговите кратки разкази и репортажи. Пред 50-те и 60-те години е илюстратор и художествен критик и излиза монографичната му книга „Домие“ (1957). В края на живота си, 1967 г., посещава Париж (Mevsim 2017). Няма обаче изследвания върху работата на Дачев като преводач, „Издателските бележки“ към „Дунавският лодкар“ поставят някои първоначални щрихи, които бъдещи изследвания могат да задълбочат и разширят.

С фототипното издание „Дунавският лодкар“ Националната библиотека успява да възкреси за българския читател гласа на един забравен роман и да предложи възможност за преосмислянето му в нов културен контекст.

ЛИТЕРАТУРА

- ВЕРН, Ж., 2024. *Дунавският лодкар*. Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, 164. ISBN 978-954-523-206-0.
- МЕВСИМ, Х., 2027. *Петър Дачев и Истанбул*. Пловдив: Жанет 45, 176. ISBN 978-619-186-329-7.

REFERENCES

- VERN, Zh., 2024. *Dunavskiyat lodkar*. Natsionalna biblioteka „Sv. sv. Kiril i Metodiy“, 164. ISBN 978-954-523-206-0.
- MEVSIM, H., 2017. *Petar Dachev i Istanbul*. Plovdiv: Zhanet 45, 176. ISBN 978-619-186-329-7.

**A PHOTOTYPE EDITION OF THE NOVEL THE DANUBE PILOT –
REVIVAL FROM THE LITERARY ARCHIVE**

Abstract: *The text is a review of the phototype edition of the novel “The Danube Pilot” by Jules Verne, based on its first translation by Petar Dachev, one of the most modern Bulgarian artists of the 1930s, whose translation work is known a little.*

Keywords: *The Danube Pilot; Jules Verne; Peter Dachev; Evdokia Borisova; Stefan Ladkov; Ivay Vozov; April Uprising*

Yanitsa Radeva, PhD

National Library of Bulgaria St. St. Cyril and Methodius
1504 Sofia, Bulgaria, 88 Vasil Levski Blvd.
ORCID: 0009-0005-0502-0064
E-mail: y.radeva@nationallibrary.bg

КЪМ ЧИТАТЕЛЯ

ГОДИШНА НАГРАДА В ОБЛАСТТА НА ИСТОРИЯ НА КНИГАТА
НА ИМЕТО НА ПРОФ. ДФН АНИ ГЕРГОВА ЗА 2025 Г.

УниБИТ, съвместно с ББИА, обявява кандидатстване за Годишна награда в областта на история на книгата на името на проф. дфн Ани Гергова, която има за цел да продължи делото на именития български учен и да спомогне за развитието на история на книгата като академично поле. Кандидатства се с научна статия в областта на история на книгата, която не е публикувана към момента на подаването ѝ за участие в конкурса.

Описание на наградата:

Първа награда: парична премия в размер на 400 лв., плакет и грамота

Втора награда: плакет и грамота

Документите за кандидатстване се подават електронно на адреса на списание „Издател“: publisher@unibit.bg с тема „Годишна награда „Ани Гергова“ до 22 април 2025 г. Наградата ще се връчи в деня на Годишните библиотечни награди на ББИА през 2025 г.

EDITORIAL

ANNUAL AWARD IN THE FIELD OF BOOK HISTORY NAMED
AFTER PROF. DSC ANI GERGOVA FOR 2025

ULSIT, in collaboration with BLIA, announces submissions for the Annual Award in the field of book history named after Prof. DSc Ani Gergova. This award aims to continue the legacy of the distinguished Bulgarian scholar and promote the development of book history as an academic discipline. Applications are to be submitted with a scholarly article in the field of book history, which must not have been published by the time of its submission for the competition.

Award details:

- **First prize:** A monetary award of **400 BGN**, a plaque, and a certificate
- **Second prize:** A plaque and a certificate

Applications should be submitted electronically to the email address of the journal *Publisher*: publisher@unibit.bg, with the subject line “Annual Award ‘Ani Gergova’” no later than **April 22, 2025**.

The award will be presented on the day of the Annual Library Awards of **BLIA** in 2025.

УКАЗАНИЯ ЗА АВТОРИТЕ

Списание „Издател“ разглежда само ръкописи, които попадат в неговия тематичен обхват и са оформени в съответствие с настоящите Указания. Изпратените статии трябва да съдържат оригинални научни резултати и идеи.

С изпращането на ръкопис или илюстрация до редакцията авторът се съгласява да преотстъпи правата за анонсиране, публикуване и разпространение в режим на отворен достъп на списание „Издател“. Авторските права на публикуваните текстове и илюстрации са собственост на издателството за срока, определен в ЗАПСП.

След получаването му ръкописът преминава процедура на оценка от двама анонимни независими рецензенти и проверка чрез софтуер за плагиатство. На базата на препоръките на рецензентите и проверката се взема решение за публикуване или отхвърляне на ръкописа. Списанието си запазва правото да не публикува текст, за който при проверката е установена степен на подобие, надвишаваща 10%.

Не се разглеждат ръкописи, които са публикувани, подготвят се за печат или са изпратени до друго издание. Преди да публикува ръкопис, списанието си запазва правото да поиска писмена декларация от автора за оригиналността на текста и описаните в него резултати, както и че към настоящия момент ръкописът не е предложен за публикуване или публикуван в друго издание.

Решението за публикуване на ръкопис се определя от препоръките на рецензентите и не означава непременно съгласие на редакцията със застъпваните от автора идеи. Редакторите могат да редактират ръкопис, когато това е необходимо.

Авторите, както и техните научни или учебни организации, не дължат заплащане за публикуване в списанието и не получават хонорар за публикувани текстове.

Авторите на приетите за публикуване ръкописи получават потвърдително съобщение в рамките на шест месеца от датата на предоставяне. При липса на отговор в рамките на шест месеца от датата на предоставяне, ръкописът се смята за отхвърлен и авторът има право да го предостави за разглеждане в друго списание. Материали, които не са одобрени за публикуване, не се връщат на авторите.

Нарушаването на настоящите Указания или на етичните принципи за публикуване на научни текстове ще се смята за отказ от сътрудничество между автора и изданието за в бъдеще.

Детайлните описания са достъпни в сайта на списанието:
www.publisher.bg

GUIDELINES FOR AUTHORS

Izdatel (Publisher) journal considers only manuscripts that fall within its thematic scope and are in accordance with these Guidelines. Submitted articles must contain original scientific results and ideas.

By sending a text or illustration to the editorial office, the author agrees to assign the rights to announce, publish and distribute in open access to the Izdatel journal. The copyright of the published texts and illustrations is the property of the publishing house for the term specified in The Copyright Law.

Upon receipt, the text undergoes an evaluation procedure by two anonymous independent reviewers and verification through plagiarism software. Based on the recommendations of the reviewers and the plagiarism software, a decision is made to publish or reject the text. The journal reserves the right not to publish a text for which the degree of similarity exceeding 10% has been established during the plagiarism check.

Texts that have been published, are being prepared for printing or have been sent to another publisher are not considered. Before publishing a text, the journal reserves the right to request a written declaration from the author about the originality of the text and the results described in it, as well as that at present the manuscript has not been offered for publication or published in another edition.

The decision to publish a text is determined by the recommendations of the reviewers and does not necessarily imply the consent of the editors to the ideas presented by the author. Editors can edit a text when needed.

Authors, as well as their scientific or educational organizations, do not have to pay a fee for publication in the journal and do not receive a fee for published texts.

Authors of submitted for publication texts receive a confirmation message within six months from the date of submission. In the absence of a reply within six months from the date of submission, the manuscript shall be deemed rejected and the author has the right to submit it for consideration in another journal. Materials that are not approved for publication are not returned to the authors.

Violation of these Guidelines or of the ethical principles for publishing scientific texts will be considered as a refusal to cooperate between the author and the publisher in the future.

Detailed descriptions are available on the journal's website:
www.publisher.bg

ИЗДАТЕЛ

„За буквите – О писменехъ“
Университет по библиотекознание
и информационни технологии

ДИРЕКТОР

Доц. д-р Диана Стоянова
бул. „Цариградско шосе“ № 119,
ет. 2, стая 213
София 1784, България
тел.: +359 879 14 83 85
е-поща: d.stoyanova@unibit.bg

PUBLISHER

“Za Bukvite – O Pismeneh”
University of Library Studies
and Information Technologies

DIRECTOR

Assoc. Prof. Diana Stoyanova, PhD
119, Tsarigradsko Shosse Blvd.
fl. 2, room 213
Sofia 1784, Bulgaria
tel.: +359 879 14 83 85
E-mail: d.stoyanova@unibit.bg

Списание „Издател“ излиза два пъти
годишно:

книжка 1 – януари – юни;

книжка 2 – юли – декември.

Формат: 70/100/16. Печатни коли: 6.

Publisher Journal is published
semiannually:

book I – January – June;

book II – July – December.

Size: 70/100/16. Printed Quires: 6.

ISSN: 1310-4624 (Print)

ISSN: 2367-9158 (Online)

E-version: www.publisher.bg

Списание „Издател“ се индексира в:

ISSN 1310-4624 (Print)
ISSN 2367-9158 (Online)

Очакваме вашите предложения за научни публикации и рецензии, които да бъдат публикувани в юнската книжка на сп. „Издател“ (2025), на адрес: publisher@unibit.bg

www.publisher.bg